

LAUSEIDEN TEKSTUAALISESTA JÄSENNYKSESTÄ

Platonin Sofisti-dialogissa on länsimaiden vanhin säilynyt kuvaus sanaluokista ja lauseenjäsennyksestä. Dialogissa pohditaan nimisanoja (*onoma*) ja teonsanoja (*rhēma*) ja sitä, miten ne yhdessä muodostavat väittämän (*logos*) (suomennos vuodelta 1982). Platonin kuvausta voidaan pitää melko impressionistisena, jopa sekavana, mutta siinä esitetään lauseenjäsennyksestä moniulotteinen kuvaus, joka on saanut vastakaikua viime vuosisadan funktionaalisista lauseopin kuvauksista (Halliday 1977).

Teonsanat ovat Platonin dialogin mukaan »toimintaan viittaavia ilmauksia», nimisanat puolestaan viittaavat »toiminnan suorittajiin». Näin käsitettynä sanojen yhdistelemistä tarkastellaan — joskin hyvin yksinkertaisella tavalla — eksperientaaliselta kannalta eli siltä kannalta, miten sanat yhdessä konstruoivat (eli heijastavat ja representoivat) sosiaalisen ja fyysisen maailman toimintoja ja toimijoita. Tällaista lähestymistapaa sanojen yhdistelemiseen logokseksi vastaavat muun muassa Hallidayn (1994 [1985]: 106–175) postuloimat eksperientaaliset lausetyypit. Eksperientaalista lauseenjäsennystä ovat esimerkiksi lausemuotit TEKIJÄ – PROSESSI – KOHDE, kuten *Matti jätti Susanin*, tai OLI – PROSESSI – OLOSUHDE, kuten *hän on kotona*. (Myös Ison suomen kieliopin ns. syntaktiset lausetyypit muistuttavat lähinnä eksperientaalista lauseenjäsennystä, ISK 2004: 847–848.)

Platonin dialogissa käsitellään myös sitä, mikä saadaan aikaiseksi, kun nimi- ja teonsana yhdistetään: kun joku lausuu yhdistelmän »ihminen oppii», hän »ei ilmoita vain nimeä vaan pääsee myös johonkin tulokseen — Siksi sanommekin hänen ’väittävän’ eikä vain ’nimitävän’.» Sanoja yhdistelemällä saadaan aikaiseksi kielellinen teko — kielellä siis toimitaan. Tästä näkökulmasta katsottuna lauseenjäsennystä voidaan tarkastella puhefunktioiden kannalta: onko lause esimerkiksi deklaratiiivi (*Matti jätti Susanin*) tai interrogatiivi (*Jättikö Matti Susanin?*). Platonin kuvaus tuo mieleen Hallidayn (1994 [1985]) interpersoonaisen (vuorovaikutuksellisen) näkökulman lauseenjäsennykseen sekä ISK:n (2004: 845–847) modaaliset lausetyypit. Laajemmasta interpersoonaisesta näkökulmasta — siis ei ainoastaan lauseen morfosyntaksin kannalta — lauseita voidaan tarkastella niiden käyttökontekstissa. Näin dialogin kuvaus tuo myös mieleen Austinin

(1962) ja Searlen (1969) puheaktiteorian sekä erilaiset lauseiden retoriikkaa käsittelevät teoriat (esim. Taboada ja Mann 2006).

Tässä artikkelissa minua kiinnostaa kolmas näkökulma lauseenjäsennykseen, josta esimerkiksi käy seuraava dialogin katkelma:

- VIERAS: Esitän sinulle väittämän liittämällä nimisanan ja teonsanan avulla yhteen asian ja tekemisen. **Sinun on sanottava, mitä tämä väittämä koskee.**
- THEAITETOS: Teen sen jos vain pystyn.
- VIERAS: »Theaitetos istuu.» Ei ole pitkä väittäjä, vai kuinka?
- THEAITETOS: Ei, ei voi sanoa.
- VIERAS: Nyt sinun tehtävänäsi on sanoa, **keneen se liittyy ja ketä se koskee.**
- THEAITETOS: **Selvästikin se liittyy minuun ja koskee minua.**
- [Platon 1982: 262c, lihavointi S. S.]

Tässä katkelmassa logoksen tarkastelu muistuttaa sitä, mitä on sanottu teema–reema-jäsennykseksi eurooppalaisessa funktionaalisessa traditiossa — prahalaisessa koulukunnassa (esim. Daneš 1974; 1987; Firbas 1983; 1987; 1992) ja Hallidayn funktionaalisessa teoriassa¹ (esim. Halliday 1967a; 1994 [1985]): *Theaitetos* on lauseen teema, *istuu* sen reema.²

Tässä artikkelissa pohdin eritoten prahalaisten ja Hallidayn teorioiden pohjalta teeman määritelmää ja lauseen teema–reema-jäsennystä suomen kielen ja erityisesti kirjoitetun kielen kannalta. Kyse on nimenomaan jäsennyksestä: lauseen analysoiminen teemaksi ja reemaksi on verrattavissa perinteiseen lauseenjäsennykseen ja sen subjekti- ja predikaattiosaan (esim. Penttilä 1963: 622). Jäsennyksellä en kuitenkaan tarkoita aukkojen täyttämällä tuotettua mekaanista jäsennyttä, vaan kielellinen jäsennys on useimmiten kompleksista ja joskus implisiittistä ja eri yhteyksissä vaihtelevaa (ks. Halliday 1988; 1992; 1996; Shore 1996), kuten tässä artikkelissa osoitan. Luon lauseiden teema–reema-jäsennyksestä yleiskuvauksen, jota voidaan myöhemmin täsmentää. Tavoitteeni on selvittää, minkälaisiin argumentteihin funktionaalisesti suuntautuneen tutkimuksen tulisi perustua.³

Vaikka tämän artikkelin primäärisenä tarkoituksena on selvittää lauseiden teema–reema-jäsennystä, käsittelem myös toista teemaan ja reemaan läheisesti liittyvää käsitteparia *annettu ja uusi*, eli sitä, mitä tekstissä tai puheessa esitetään lukijalle tai kuulijalle annettuna (tavalla tai toisella jo mainittuna tekstissä tai tilanteessa annettuna) ja mitä esitetään uutena, sillä joissakin esityksissä näiden käsitteparien ero hämärtyy (esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 286–298; ISK 2004: 1308). Platonin esimerkki *Theaitetos istuu* on melko keinoekoinen muun muassa siitä syystä, että Theaitetos on tilanteessa mukana yhtenä osapuolena. Jos keskustelussa olisi puhe jostakin kolmannelta henkilöstä ja Theaitetos

¹ Hallidayn moniulotteisesta ja monitasoisesta lauserakenteen kuvauksesta on tehty erilaisiin tarkoituksiin erilaisia suomen kielen sovelluksia: mm. Luukka 1992a; Shore 1992; Karvonen 1995; Heikkinen 1999; Heikkinen ym. 2000; Kuronen 2004.

² Onoman ja rhēman tarkastelu Platonin sitaatissa muistuttaa myös subjektikäsitettä, mutta vasta Aristoteles teki onomasta ja rhēmasta proposition osat ja satoi näin länsimaisen lauseenjäsennyksen logiikan peruskäsitteisiin (ks. Halliday 1977). Onomasta ja rhēmasta on kehittynyt myös länsimaisen kielioopin sanaluokkajaottelu (ks. Robins 1979; Luhtala 2001).

³ Kiitän lämpimästi Toini Rahtua, Elina Salosta ja Virittäjän nimettömiä arvioijia kritiikistä ja korjausehdotuksista.

sanoisi: »Hän on lähtenyt Egyptiin», mitä todennäköisimmin *hän* olisi annettuna ja lauseen loppuosassa esitettäisiin uutta informaatiota. Annettuudessa ja uutuudessa on kyse nimenomaan siitä, miten informaatiota **esitetään** lukijalle tai kuulijalle tekstin tai puheen edetessä, eikä siitä, että jokin asia on muutenkin tiedossa. (Tästä syystä Lauranto käyttää annetun ja uuden sijasta käsitteparia *uutisarvoton* ja *uutisarvoinen*, mm. 2004: 53, 79.)

Aineistoni ei ole peräisin yhdestä korpuksesta, vaan tekstikatkelmat on poimittu erilaisista teksteistä, jotta esimerkistö olisi mahdollisimman kattava. Käytän pääasiallisesti kirjoitettuja esimerkkejä siksi, että teema–reema-jäsennyksen selvittely on mielekästä etenkin kirjoitettujen tekstien tarkastelussa, jossa jäsennyistä voidaan perustella sekä lauseensisäisesti että tekstinkulun kannalta, ja sitä voidaan hyödyntää erityisesti kirjoittamisen (esim. äidinkielen tai toisen kielen) ja kääntämisen tutkimuksessa ja opettamisessa (ks. esim. Mauranen 1993: 104–144; Shore 2001: 262–263; Schleppegrell 2004: 67–71).

Artikkelini kulku on seuraavanlainen. Seuraavassa luvussa esittelen lyhyesti joitakin keskeisiä termejä. Sen jälkeen käsitelen annettua ja uutuutta, mikä luo pohjan teeman ja reeman analyysiin muun muassa sillä tavalla, että eksplikoimalla informaationkulkuun liittyviä käsitteitä osoitan, miten ne eroavat teema–reema-jäsennykseen ja teemankulkuun liittyvistä käsitteistä. Luku jakaantuu kolmiksi: tekstiyhteydessä ja tilanteessa annetut tekstinosat, tekstiyhteydestä enemmän tai vähemmän annetut tekstinosat ja uudet tekstinosat. Sen jälkeen siirryn käsittelemään lauseiden teema–reema-jäsennystä. Ensin esitän, miten teema ja reema toteutuvat yksinkertaisissa perustapauksissa; argumenttini perustuvat sekä lauseen sisäiseen jäsennykseen että tekstin teemankulkuun. Sitten siirryn pohtimaan joitakin keskeisiä enemmän tai vähemmän ongelmallisia tapauksia, kutakin omassa alaluvussa. Alaluvussa »Orientoivat sivuteemat» käsitelen tapauksia, joissa varsinaisen teeman lisäksi on myös toinen teema. Sen jälkeen pohdin lauseiden teematomuutta: onko teemattomia lauseita? Artikkelin lopussa käsitelen lausetyyppejä, joissa teema todellistuu verbin jälkeen — ja alustavasti teema–reema-jäsennyksen kannalta joitakin keskeisiä lauseyhdistelmiä.⁴

KESKEISTÄ TERMINOLOGIAA

Teemaan ja annettuuteen liittyviä termejä käytetään tunnetusti eri tavalla eri kielioppitraditioissa, joten tässä esittelen joitakin keskeisiä termejä. Käytän termiä *tematiikka* viittaamaan lauseiden ja lauseyhdistelmien teema–reema-jäsennykseen sekä siihen sidoksissa olevaan tekstin teemankulkuun. Termillä *informaatio* viitataan siihen, mitä lauseessa esitetään annettuna ja mitä uutena tietona (Prince 1981; Halliday 1994 [1985]; Chafe 1994), sekä tähän liittyvään tekstin informaationkulkuun. (Vrt. Hakulinen ja Karlsson 1979: 286–298; ISK 2004: 1308). Käytän myös termiä *informaatioarvo*, joka on verrattavissa prahalaisten funktionalistien termiin *kommunikatiivinen dynamismi* (ks. mm. Firbas 1992). Lauseella tai sen osalla on vähäinen informaatioarvo esimerkiksi silloin, kun siinä toistetaan tavalla

⁴ Käytän termiä *lauseyhdistelmä* (*clause complex*) enkä mm. ISK:ssa käytettyä termiä *yhdyslause* (*kompleksinen lause*, *complex sentence*) (ks. ISK:n sananselityksiä 2005), sillä en oleta, että yhdistelemällä lauseita saadaan lause, jonka osien väliset suhteet olisivat samanlaisia kuin lausekkeiden väliset suhteet (ks. Shore 2005: 57).

tai toisella tekstissä jo mainittu asia. Vastaavasti lauseen tai sen osan informaatioarvo kasvaa, kun siinä esitetään tekstinkulun kannalta uutta informaatiota, joka vie tekstissä käsiteltyä asiaa eteenpäin.

Tematiikkaan ja informaatioon liittyvien käsitteiden selkeä erottaminen toisistaan on perusteltua, sillä vaikka teemassa saatetaan usein esittää annettua (esim. jo mainittua) ja reemassa uutta (esim. mainitsematonta) tietoa, näin ei välttämättä aina ole (Daneš 1987: 24; Firbas 1987: 138, 144; Halliday 1994 [1985]: 299–302). Tämä erottelu on perusteltu myös suomen kielessä, kuten tulen osoittamaan tässä artikkelissa.

Keskeisiin termeihin kuuluvat myös verbi *toteutua* (*realize*) ja nominaalistus *toteutuminen* (*realization*). Vaikka tämä verbi ja sen johdannaiset ovat tuttuja yleiskielestä, käytän niitä kielitieteellisinä termeinä (ks. Halliday 1988; 1992; 1996). Kun kirjoitan, että teema toteutuu tietyllä tavalla, tarkoitan, että teeman funktio eli tehtävä (ts. se, mitä lause koskee) on sidoksissa siihen, miten se ilmenee kielessä (esim. ennen finiittiverbiä): ei ole toista ilman toista. Kuten jo johdannossa mainitsin, tehtävän ja sen toteutumisen välinen suhde ei välttämättä ole yksinkertainen: teema voi toteutua eri tavalla eri yhteyksissä.

Kun tarkastellaan laajempia tekstikokonaisuuksia sekä viittauksia aiempaan tekstiin ja tekstin ulkopuoliseen maailmaan, tarvitaan kontekstin käsitettä. Tätäkin käsitettä käytetään eri tavalla eri tutkimustraditiossa (ks. Shore ja Mäntynen 2006: 40). Tässä artikkelissa viittaan kontekstin sijasta joko *tekstiyhteyteen* (*co-text*), jolla tarkoitan sitä, mitä tekstissä tai puheessa on (yleensä aiemmin) kirjoitettu tai sanottu, tai *tilanteeseen* (*situation*), jolla tarkoitan tekstiin tai puheeseen liittyvää välitöntä, ulkopuolista maailmaa.

INFORMAATIO JA INFORMAATIONKULKU TEKSTEISSÄ

LÄHTÖKOHTIA

Annettuutta ja uutuutta on tutkittu ja pohdittu etenkin puhutusta kielestä (esim. Halliday 1967b; 1970; 1994 [1985]: luku 8; Chafe 1987; 1994; Nevalainen 1990: 243; Lauranto 2004: 52, 79–83). Eri tutkijoiden lähestymistavat ja tarkoituserät ovat erilaisia, mutta heitä yhdistää se, että he pyrkivät etsimään korrelaatioita prosodisten piirteiden ja informaationkulun välillä. Halliday (1994: 59–90) antaa lisäksi ymmärtää, että se, miten informaatio jäsennetään puheessa, heijastuu kirjoitukseen. Käsillä olevan tutkimuksen puitteissa ei ole mahdollista miettiä informaationkulkua prosodian kannalta eikä pohtia puheen ja kirjoituksen mahdollisia yhtäläisyyksiä ja eroja informaation näkökulmasta. Tarkoitukseni on kehittää Hallidayn teoriasta poikkeavaa lähestymistapaa, joka sopii nimenomaan kirjoitetujen tekstien analysoimiseen. Vaikka informaationkulkua on sivuttu esimerkiksi anafora, viittaamista ja kieliopillistumista koskevissa esityksessä ja tutkimuksissa (esim. Laury 1997; Helasvuo 2001; ISK 2004: 1349–1384; Larjavaara 2007: 312–347), ei suomesta ole tehty kokonaisuuteen pyrkivää esitystä, jossa toiston ja anaforisten pronomien (*asunto – asunto /se*) lisäksi olisi eritelty, mitkä muut seikat voivat vaikuttaa informaationkulkuun.⁵

⁵ Koheesiokeinoista on tehty yleisesityksiä, esimerkiksi Hakulisen ja Karlssonin (1979) lähinnä Hallidayhin ja Hasaniin (1976) pohjautuva sidoskeinojen kuvaus. Vaikka koheesio osittain perustuu annettuuteen, se

Tutkimusmetodini on tekstilähtöinen: tutkin konkreettisia tekstejä ja tarkastelen annettuutta ja uutuutta siltä kannalta, miten teksteissä esitetyt asiat rakentuvat aiemmin esitetyn pohjalta (vrt. Firbas 1992: 37). Tätä lähestymistapaa informaationkulun tutkimukseen voidaan verrata etnometodologisen keskusteluanalyysin tapaan tutkia keskustelua sekventiaalisesti, ajassa ilmenevänä ilmiönä (Sacks, Schegloff ja Jefferson 1974; Tainio 1997). Yhteys keskusteluanalyysiin on myös siinä, ettei tekstilähtöisessä tutkimuksessa tutkijan tarvitse tehdä oletuksia kirjoittajan ja vastaanottajan tiedontiloista (vrt. Chafe 1994: 71–75; Brown ja Yule 1983: 182). Toki tekstinosien väliset suhteet riippuvat ihmisten maailmaan liittyvistä ja kulttuurisista tiedoista: jos tekstissä kerrotaan tasavallan presidentistä ja myöhemmin viitataan Tarja Haloseen, niin tekstin koherenssi perustuu siihen, että lukija tietää, että ilmaukset ovat samaviitteisiä. Tästä huolimatta lähestymistapa informaatioon voi olla tekstilähtöinen ja perustua tekstinosien välisten suhteiden tutkimiseen.

Käsittelyni — etenkin alaluku »Tekstiyhteydestä enemmän tai vähemmän annetut tekstinosat» — pohjautuu osittain Princen (1981) informaatiota pohtivaan esitykseen, sillä hänen klassikkoartikkelinsa on tunnettu ja siihen pohjautuvat muun muassa Lambrechtin (1994) ja Chafen (1994) kuvaukset.⁶ Prince pohtii artikkelissaan ainoastaan NP:itä, joilla ilmaistaan diskurssiolioita (*discourse entity*), ja itsekin käsitelen lähinnä NP:itä, sillä ne ovat teemankulun kannalta keskeisissä asemassa ja tarjonnevat selkeän lähtökohdan informaationkulun tutkimukselle. Kuitenkin ymmärrän informaation samalla tavalla kuin Firbas (1992: 8, 17) ja Halliday (esim. 1994: 296–299), joiden mukaan informaatio koskee tekstin (ja puheen) etenemistä ja jakamista enemmän tai vähemmän annettuihin ja uusiin osiin. Näin ollen mikä tahansa tekstin osa — kokonainen lause, lauseke, sana tai (jopa sidonnainen) morfeemi tai useamman osan yhdistelmä — voi edustaa annettua tai uutta informaatiota. Esimerkiksi seuraava katkelma on koiran ruokavaliota koskevasta tekstistä. Siinä otsikko muodostaa kysymyksen, johon leipätekstissä vastataan. Uutta nuolella merkityssä lauseessa on ainoastaan verbin polaarisuus (myönteinen): kaikki muut lauseen osat edustavat (otsikossa) annettua tietoa.

- (1) Voiko kalan antaa koiralle kokonaan
 → Kalan voi antaa kokonaan: pään, pyrstön, ruumiin... koko hoidon! Kannattaa kuitenkin varmistua että sen sisällä ei ole koukkua joka tulee poistaa.
 [Koiran ruokavaliota (Internetistä).]⁷

Se, ettei informaatio ole sidottu NP:ihin, tulee esille etenkin uutta informaatiota käsittelevässä alaluvussa mutta ohimennen myös muissa alaluvuissa.

TEKSTIYHTEYDESSÄ JA TILANTEESSA ANNETUT TEKSTINOSAT

Annettujen tekstinosien viittauskohteet ovat »löydettävissä» tai »haettavissa» aiemmas-
 ta tekstiyhteydestä (tai tilanteesta). Halliday (1967b: 294; 1994 [1985]: 298) käyttää

on kuitenkin eri asia.

⁶ Etenkin Chafen puhujan ja kuulijan tietoisuuteen pohjautuvaa mallia on käytetty suomen kielen tutkimuksessa (esim. Laury 1997; Helasvuo 2001; Jaakola 2004).

⁷ Esimerkkien tarkemmat lähdetiedot löytyvät artikkelin lopusta.

tällaisista englanninkielistä termiä *recoverable*, Firbas (1992: 21) taas lähisyronymia *retrievable*.⁸

Tyypillisesti ja melko selvästi annettuja ovat esimerkiksi pronominaalistikukset eli pronominit ja muut pro-muodot (mm. *hän, ne, joka, mikä, tämä, tällainen, siellä*) silloin, kun niitä käytetään anaforisesti (eli ne viittaavat ja linkittyvät tekstissä taaksepäin). Pro-muodoiksi voidaan laskea myös sellaiset vertailusanat kuin *sama(nlainen)* ja *niin* (ISK 2004: 745), sillä niitäkin käytetään teksteissä taaksepäin viittaamiseen. Tämän alaluvun esimerkeissä merkitsen ensimmäinnän lihavoinnilla ja seuraavat — annetut — maininnat alleviivauksella.

- (2) Minulta putosi kerran **matkalippu**, jonka panin siksi aikaa ikkunalaudalle, että → se ehti pudota, patterin taakse → sekin. En löytänyt → sitä.
[Meri: Kampa.]

Käytän pronominin viittauskohteesta perinteistä termiä *korrelaatti*: *se*-pronominin korrelaatti esimerkissä 1 on *matkalippu*. Korrelaatilla tarkoitan sitä sanaa (tai laajempaa tekstijaksoa), jonka perusteella pro-sana tulkitaan (vrt. Halliday ja Hasan 1976: 31; ISK 2004: 1367).

Pro-muotojen lisäksi annettuihin kuuluvat myös tekstinosten toistot, kun toisto viittaa anaforisesti edellä mainittuun. Toistoa käytetään usein silloin, kun genetiivimääritteellä kytketään sana jo aiemmin mainittuun (Jaakola 2004: 2. luku):⁹

- (3) Tasavallan **presidentti** Tarja Halonen ja **valiokuntaneuvos** Pentti Arajärvi ovat solmineet avioliiton – –. Siviilivihkimistä olivat todistamassa → presidentin tytär Anna Halonen ja → valiokuntaneuvoksen poika Esko Arajärvi.
[STT:n tiedote (internetistä).]

Toistolla voidaan viitata tarkasti ottaen samaan tarkoitteeseen (kuten edellisissä esimerkeissä), mutta sitä voidaan käyttää myös »löysästi» viittaamaan samaan luokkaan kuuluviin tarkoitteisiin (Halliday ja Hasan 1985: 74), kuten seuraavassa katkelmassa esiintyvä toisto *koiras* (ks. Melajärvi 2007: 64):

- (4) Myös ympäristö voi määrätä sukupuolen. Esimerkiksi kilpikonnat munivat hiekkään lukuisia muniä. Jos hiekka on alle 27-asteista, syntyy vain → **koiraita**, ja yli 30-asteisessa ympäristössä syntyy vain naaraita. Kumpaakin sukupuolta syntyy noin 28,5-asteen lämpötilassa yhtä paljon. Myös lajikumppanit voivat vaikuttaa eräillä lajeilla yksilön sukupuoleen. Vuokkokalat elävät pareittain merivuokkojen lomassa trooppisten merien koralliriutoilla. Pienikokoinen → koiras elää yhden isokokoisen aikuisen naaraan kanssa ja suojelee sen muniä. Jos naaras kuolee, → koiras vaihtaa sukupuolta.
[Biologian oppikirjasta. Melajärvi (2007: 64).]

Sanan *koiras* ensimmäisellä maininnalla viitataan kilpikonnakoiraisiin. Toinen ja kolmas maininta taas viittaavat vuokkokalakoiraseen.

⁸ Annetun ja uuden sijasta Firbas puhuu kontekstista riippuvaisista ja kontekstista riippumattomista elementeistä (Firbas 1992: 37, 106). Kontekstilla Firbas tarkoittaa lähinnä tekstiyhteyttä ja tilannetta.

⁹ Prince (1981: 236–237) puhuu tällaisissa tapauksissa »ankkuroimisesta», jolla hän tarkoittaa lähinnä sitä, että etu- tai jälkimäärite kytkee sanan aiemmin mainittuun.

Annettuja ovat myös seuraavanlaiset ilmaukset, joissa pro-muodoilla viitataan laajaan tekstijaksoon:

- (5) Pari talvea sitten Mäkiskälle oli muuttanut pohjalainen nuoripari. **Kyläläiset eivät pitäneet heistä.** → Se nyt yksinään olisi ollut pikkujuttu, mutta **vaimo kaatui pyykkiä ripustellessaan ja synnytti kuolleen lapsen.** → Niin ei olisi käynyt jos he olisivat asuneet tasamaalla, jossakin lakeuden pitäjässä.
[Salama: Muistelo.]

Näissä tapauksissa pro-muotojen korrelaatti on asiantilaan viittaava lause tai lauseyhdistelmä (tai jopa laajempi tekstijakso) ja tämän laajemman korrelaatin perusteella tulkitaan pro-sanan viittauskohdetta (Halliday ja Hasan 1976: 52; ISK 2004: 1378–1381). Laajempaan tekstikorrelaattiin voidaan viitata myös nominaalistuksella (ks. Karvonen 1995: 75–76; ISK 2004: 235–253), esimerkiksi:

- (6) **Ihmisten maailmankuva on järkiperaistunut, mikä¹⁰ tarkoittaa uskonnollisten maailmankuvien hajoamista ja kulttuurin »maallistumista»** (Habermas 1993, 9). **Toimintaympäristö on laajentunut.** → Nämä muutokset asettavat asioiden ja ongelmien diskursiivisen ratkaisemisen vaatimuksen ja avaavat modernin yhteiskuntamuodon rajattomat oppimispotentiaalit.
[Elektronisesta väitöskirjasta.]

Tässä esimerkissä annettuutta vahvistetaan demonstratiivipronominilla, mutta oletettavasti löytyy myös tapauksia, joissa ei ole pronominia. Teonnimet liittyvät laajempaan informaationkulun kannalta tärkeään ilmiöön, derivaatioon, johon palaan seuraavassa alaluvussa.

Lasken annetuiksi myös tekstuaaliset (anaforiset) ellipsit sekä sellaiset sidonnaiset morfeemit, joiden korrelaatit löytyvät edeltävästä tekstistä (vrt. Halliday ja Hasan 1976: 142–144; Firbas 1992: 32; ISK 2004: 1370). Sidonnaisten morfeemien ja ellipsin laskeminen annetuiksi voi tuntua kiistanalaiselta. Seuraavasta esimerkistä kuitenkin ilmenee, miten ellipsisillä ja sidonnaisella morfeemilla ohjataan lukijaa hakemaan edeltävästä tekstiyhteydestä ne osat, joiden perusteella lausetta tulkitaan. Merkitsen ellipsin perinteisellä tavalla eli nollalla mutta sen lisäksi osoitan taaksepäin viittaavalla nuolella, että kyse on tekstuaalisesta ellipsisistä:

- (7) – – **Matti** kulki edellä, **Liisa** vähän jäljempänä, kokien perästä tulla. → [←∅]
Eivät puhuneet mitään toisilleen. Matti ei tahtonut mitään virkkaa, → ja Liisa ei tohtinut [←∅].
[Aho: Rautatie s. 121.]

Ensimmäisellä nuolella merkityn lauseen (*eivät puhuneet mitään toisilleen*) subjekti on elliptoitu, mutta tiedetään, että kyse on Matista ja Liisasta sekä edellisen lauseen perusteella että siitä, että verbi on monikon kolmannessa persoonassa; lisäksi lauseessa on resiprookkipronomini *toisilleen*. Myös katkelman viimeisessä lauseessa on ellipsi: sen tulkinta nojautuu edelliseen lauseeseen, jonka perusteella ymmärretään, mitä Liisa ei tohtinut tehdä.

¹⁰ Myös relatiivipronominilla *mikä* viitataan laajempaa tekstijaksoon: edelliseen lauseeseen.

Edellä käsitellyt annetut tapaukset ovat (aiemmassa) tekstiyhteydessä annettuja. Myös tilanteeseen viittaavia eksoforisia — ISK:n (2004: 1363) mukaan deiktisiä — pro-muotoja voidaan pitää annettuina (Firbas 1992: 25; Halliday 1994 [1985]: 298; Chafe 1994: 79). Firbasin (1992: 25) esimerkkiä mukailien puhuja voi sanoa kuulijalle vastaan tulevasta haukkuvasta koirasta »toivottavasti se ei pure». *Se*-pronominin kohde on tilanteessa konkreettisesti läsnä, ja tämä ulkomaailman tieto on yhteinen puhujalle ja kuulijalle. Useimmat kirjoitetut tekstit eivät (eivätkä kaikki puhututkaan tekstit) ole näin selkeästi kiinni tietyssä tilanteessa, joten seuraavaksi pohdin tilanteista annettuutta kirjoitetun kielen kannalta.

Kuten edellisessä alaluvussa kävi ilmi, pro-muodot ovat kirjoitetuissa teksteissä yleensä anaforisia: niillä on korrelaatti edeltävässä tekstiyhteydessä. Poikkeuksina ovat kuitenkin 1. ja 2. persoonan muodot. Niitähän voidaan tuodaan tekstiin annettuina ilman sen kummempaa esittelyä. Seuraavat esimerkit ovat tekstien alusta:

- (8) Nuorelta mieheltä putosi kampa ikkunan alle lämpöpatterin putkien taakse. Nuori mies kumartui katsomaan ja koetteli kädellään putkien välejä ja lattiaa. Kampaa ei näkynyt.

Jos junassa jotakin hukkuu, se ei tahdo löytyä. → **Minulta** putosi kerran matkalippu, jonka **panin** siksi aikaa ikkunalaudalle, että se ehti pudota, patterin taakse sekini. **En** löytänyt sitä. [Meri: Kampa (novellin alusta).]

- (9) → **Kuljin** laiskasti pitkin hiekkarantaa ja katselin luonnon muovaamia taide-teoksia, kiviä, jotka Atlantin valtameri ja hiekka olivat hioneet munanmuotoisiksi.

Katseeni osui kaukana Canterasin hiekkarannan toisessa päässä näkyvään monumentaaliseen rakennukseen. Sen outo kauneus vaikutti **minuun** iskun lailla. [Gloria 3/2002 (artikkelin alusta) s. 162.]

Firbasin (1992: 24) tavoin voidaan ajatella, että syy 1. ja 2. persoonan annettuuteen on siinä, että kaikkiin teksteihin kuuluvat kirjoittaja ja lukija. Firbas (1992: 24) laskee kirjoittajaan (puhujaan) tai lukijaan (kuulijaan) viittaavat pro-muodot luokkaan, jota hän luonnehtii »pysyvästi ilmeisiksi» tai »pysyvästi itsestään selviksi» (*permanently obvious*). Niillä on ikään kuin pysyvä paikka alati vaihtelevissa tilannekonteksteissa, joten ne voidaan tuoda tekstiin kuin tekstiin ilman korrelaattia.

Edellä mainittujen 1. ja 2. persoonan muotojen lisäksi luokkaan kuuluvat esimerkiksi viittaukset »ihmisiin yleensä» kuten esimerkiksi englannin *one* (tai *you*) ja ruotsin *man* sekä sellaiset aikadeiktiset ilmaukset kuin *tänään ja nykyään* (Firbas 1992: 24).¹¹ Suomen nollasubjekti poikkeaa indoeurooppalaisten kielten yleistävästä *one-* tai *man-*tyyppisestä rakenteesta, sillä subjektin paikalla ei ole mitään: *siinä elämänvaiheessa ø ajattelee lähinnä itseään* (esimerkki ISK:sta 2004: 1286). Voi kuitenkin ajatella, että se, jolla viitataan, on nimenomaan nollasubjektirakenne. Toisin sanoen sellaisen rakenteen, jossa on verbi yksikön 3. persoonan muodossa ilman subjektia (ja ilman korrelaattia), ymmärretään viittaavan ihmiseen, mutta se, keneen viitataan, jää avoimeksi: viitattava voi

¹¹ Firbas (1992: 24; Danešin aiempaan tšekinkieliseen teokseen viitaten) tekee kiintoisan huomion: korrelaattomuus rinnastaa puheaktipronominin geneerisiin *one-*tyyppisiin ilmauksiin. Vrt. myös Laitinen (1995: 339, 346), jonka mukaan suomen nollapersoona ja passiivi muistuttavat enemmän 1. ja 2. persoona kuin kolmatta persoona siinä, että ne ovat aina henkilöivitteisiä ja ne ovat ymmärrettävissä ilman subjektisanaa.

olla esimerkiksi kirjoittaja, lukija tai — tekstiyhteyden ja tilanteen mukaan — yleistävästi kuka tahansa (vrt. Vilkuna 1992: 166–175; Laitinen 1995: 339, 346).

Jätän avoimeksi kysymykseksi, mitkä kaikki muodot kuuluvat pysyvästi ilmeisten luokkaan, mutta Firbasin tavoin (1992: 26) oletan, että luokka on hyvin rajattu ja pieni: jo mainittujen 1. ja 2. persoonan, avoimen nollan ja *tänään*-tyyppisten aikadeiktisten ilmausten lisäksi mieleen tulevat lähinnä tietyt kvantoripronominin (esim. *jokainen, kuka tahansa, kukaan*).

Myös 3. persoonan ja muita pro-muotoja (esim. *hän, se, tämä, tällainen*) voidaan käyttää ilman aiemmassa tekstissä esiintyvää korrelaattia. Ensinnäkin tulevat mieleen multisemioottiset tekstit, kuten maitotölkki tai sarjakuva, jossa kirjoitettu kieli on yhdistetty kuvaan tai diagrammiin. Käytän tässä hyvin tunnettua esimerkkiä, Magritten maalausta, johon kuuluu teksti (alun perin ranskaksi) *Tämä ei ole piippu*. Pronominin viittauskohde on maalauksessa esitetty kuva piipusta. Ilman korrelaattia oleva pro-sana on tuttu myös kaunokirjallisissa teksteissä, joissa tarina alkaa »in medias res», kuten seuraavassa Hannu Salaman Sanottavaa-novellin aloituksessa:

- (10) En ollut huomannut aikaisemmin, kuinka → **hän**en nenänsä oli pitkä. Se sojotti laihojen poskipäitten keskellä, piikkipäinen ukonnenä karvaisine sieraimineen. Puhua hän ei voinut, kuuli ja ymmärsi kyllä.

Kirjailijat käyttävät hyväkseen sitä, että *hän*-pronominin merkitykseen kuuluu annettuus: kun tarina alkaa, kertoja ikään kuin olettaa, että lukijalla olisi jo tietoa tästä henkilöstä.

TEKSTIYHTEYDESTÄ ENEMMÄN TAI VÄHEMMÄN ANNETUT TEKSTINOSAT

Jos ilmaus ei ole edellä kuvatuilla tavoin tekstiyhteydestä tai tilanteesta annettu, tämä ei välttämättä tarkoita, että se on uusi. Sekä Firbasin (1992: 31–33) että esimerkiksi Princen (1981) mukaan annettuudessa ja uutuudessa ei ole kyse kahtiajaosta vaan annetun ja uuden väliin mahtuu ilmauksia, joita voidaan pitää enemmän tai vähemmän annettuina.

Prince (1981: 235–237) käyttää näistä nimitystä *pääteltävät* (*inferrable*). Pääteltävät diskurssioliot ovat Princen (1981: 236) mukaan sellaisia, jotka puhuja olettaa kuulijan pystyvän päättämään loogisin tai järkeenkäyvin perustein joko jo annettujen tai muiden pääteltävien pohjalta. Prince käyttää esimerkkinä NP:tä *the driver* lauseyhdistelmässä *I got on a bus yesterday and the driver was drunk* ('nousin eilen bussiin ja kuljettaja oli humalassa'). Koska tiedetään, että busseissa on kuljettajia, kuljettaja on pääteltävissä bussin perusteella (mts. 233, 236). Prince ei käsittele tarkemmin sitä, mitkä kaikki ilmaukset pääteltäviksi voidaan laskea, mutta hän sanoo, että pääteltävissä oleva olio perustuu stereotyyppisiin oletuksiin, kuten siihen, että (liikkeellä olevalla) bussilla on kuljettaja (mts. 242; vrt. Chafe 1987: 29).

Tietenkin lukija käyttää tekstiä lukiessaan ja koherenssia rakentaessaan hyväksi kaikkea, mitä hän tietää, mutta ei liene mielekästä perustaa kirjoitettujen tekstien informaationkulun tutkimista lukijan tietoon ja päättelyyn: olettavasti lukijoilla on erilaisia tietoja ja he pystyvät päättämään erilaisia asioita. Princen mainisemia stereotyyppisiä oletuksia voidaan kirjoittaa auki tutkimalla tekstin kuluessa avautuvia merkityssuhteita. Merkityssuhteita (ks. taulukkoa 1) on käsitelty laajasti kirjallisuudessa (mm. Halliday ja Hasan 1976: 277–282; 1985: 79–81; Halliday 1994 [1985]: 331–334; Karlsson 1994:

203–207 ja Larjavaara 2007), mutta niitä ei ole eksplisiittisesti kytketty informaationkulun tutkimiseen.

Taulukko 1. Keskeiset merkityssuhteet.

• synonymia	suhde, joka perustuu siihen, että sanoilla on sama tai melkein sama merkitys (esim. <i>leffa</i> ja <i>elokuva</i>)
• hyponymia	yläkäsité–alakäsité-suhde tai (samaa yläkäsitteeseen kuuluva) alakäsité–alakäsité-suhde (esim. <i>lintu</i> ja <i>lokki</i> , <i>lokki</i> ja <i>naakka</i>)
• meronymia	kokonaisuus–osa-suhde tai (samaa kokonaisuuteen kuuluva) osa–osa-suhde (esim. <i>talo</i> ja <i>keittiö</i> , <i>keittiö</i> ja <i>olohuone</i>) ¹²
• attribuutio	olio–ominaisuus-suhde (esim. <i>ihminen</i> , <i>pituus</i> ja <i>paino</i>)
• antonymia	vastakohtaisuussuhde (esim. <i>vaimo</i> ja <i>aviomies</i>)

Merkityssuhteessa toisiinsa olevat sanat ovat keskeisiä annettuuden ja informaationkulun kannalta, koska merkityssuhteet kuvaavat sanoja, joiden merkitykset ovat hyvin lähellä toisiaan, leikkaavat toisiaan tai kuuluvat johonkin laajempaan merkityskokonaisuuteen (vrt. Halliday 1994 [1985]: 332). Pääteltävien sijasta voisi siis puhua enemmän tai vähemmän annetuista tai osittain annetuista ilmauksista — siis sellaisista, jotka ovat osittain löydettävissä (*recoverable*, *retrievable*) edeltävästä tekstistä.

Informaationkulkua tutkittaessa tärkeitä ovat myös johtosuhteessa olevat sanat, esimerkiksi *ryöstäjän* ja aiemmin tekstissä mainitun *ryöstön* välinen suhde, sillä nekin ovat jonkinlaisessa merkityssuhteessa toisiinsa (ks. ISK 2004: 169–421). Tärkeitä ovat myös yleiset yläkäsitteenomaiset sanat kuten *asia*, *tilanne* ja *tapahtuma*, joita käytetään promotojen tapaan viittaamaan laajempaan tekstijaksoon:

- (11) Hallitus pyytää eduskunnalta valtuuksia **Soneran yksityistämiseen siten, että valtiolla ei enää ole määräysvaltaa Sonerassa. Valtion omistuosuus yhtiössä voitaisiin pudottaa 34 prosenttiin.** *Asia* aiotaan ratkaista tämän vuoden toisen lisäbudjetin yhteydessä. [Kielipankki: Aamulehti 1999.]

Myös parafrasit on syytä ottaa huomioon, sillä niiden käyttö teksteissä muistuttaa synonyymien käyttöä:

- (12) [Jotta laji menestyisi, sen täytyy tietenkin tuottaa riittävästi jälkeläisiä.] Alkajaisiksi koiraan → **on saatava naaras kiinnostumaan itsestään.** → *Viettelyn* väline on monilla lajeilla ääni – –. [HS 28.4.2001 s. D4.]

Teonnimi *viettely* vaikuttaa annetulta, sillä sen parafrasi (‘saada joku kiinnostamaan itsestään’) on edellisessä lauseessa.

Havainnollistan merkityssuhteisiin perustavien ilmausten käyttöä muutamalla tekstiesimerkillä. Alakäsitteen korvaaminen yläkäsitteellä on tekstissä melko tyypillistä:

¹² Hyponymian ja meronymian välinen ero ei aina ole selvä etenkin abstraktien sanojen suhteen (Halliday 1994 [1985]: 332).

- (13) Eero Järnefeltin **maalaus** Pyykkiranta on myyty 630 000 eurolla Hagelstamin kansainvälisessä syysuutokaupassa Helsingissä. Teoksen lähtöhinta oli puoli miljoonaa euroa. [Keskisuomalainen 1.12..2007 (verkkolehti).]
- (14) Etelä-Euroopan vuoristoseutujen **sammakot** viettävät suomalaisten sukulaisten tavoin talvet horroksessa. Kun kevät elvyttää niiden kuukausia uinuneet elintoiminnot, → eläimet eivät pyri ensiksi syömään. [HS 28.4.2001 s. D4 (tekstin alusta).]

Vaikka yläkäsitteiden *teos* (esim. 13) ja *eläin* (esim. 14) käyttö vaikuttaa melkeinpä toistolta informaatiokulun kannalta, käsitteet kuitenkin tuovat mukanaan omia mielle yhtymiään. Esimerkiksi viittaus eläimiin eikä sammakkoihin esimerkissä 14 yhdistää sammakot kaikkiin eläimiin ja kaikkien eläinten perustarpeisiin.

Meronyymit (osat), attribuutit (ominaisuudet) ja konverssiset vastakohtat ovat tärkeitä informaationkulun kannalta, koska ne kaikki liittyvät johonkin olio on tai kokonaisuuteen, joka on joko mainittu tekstissä aiemmin tai jätetty ilmipanematta. Tällöin ne kytkeytyvät toistoon tai ellipsiin. Tämä voidaan päätellä jo, kun tarkastellaan sanapareja tyhjiössä: esimerkiksi meronyymit (esim. *olohuone* ja *keittiö*) liittyvät kokonaisuuteen (*asunto*), ominaisuus (esim. *koko*) liittyy johonkin olio on (esim. *keittiö*), ja konverssiset vastakohtat *vaimo* ja *aviomies* liittyvät kokonaisuuteen (*aviopari*).

Seuraavat tekstiesimerkit valaisevat meronymian tekstuaalista käyttöä:

- (15) **Potilas** haastatellaan oirekuvan selvittämiseksi. → Keuhkot ja sydän kuunnellaan – –. [Astmaopas (internetistä).]
- (16) Mä heräsin suuressa **huoneessa**. Huone oli täynnä valoa. Valo ui mun silmien läpi suoraan päähän ja pää alkoi tikittää kipua. – –
Mua janotti. Mä liikuttelin nahkeaa kieltä suussani ja nousin varovasti ylös.
→ Vessan peilistä oli lohjennu suuri pala pois. – –
[Härkönen: Akvaariorakkautta s. 7.]

Kokonaisuus, johon osa kuuluu, on mainittu esimerkissä 15 (*potilas – keuhkot, sydän*), mutta se voi olla myös ilmipanematon: esimerkissä 16 mainitaan huone ja vessa muttei kokonaisuutta, joka yhdistää huoneen ja vessan, eli asuntoa.

Prince (1981: 242) arvelee, että pääteltävyys saattaa perustua kehyksiin, Chafe (1987: 29) taas puhuu pääteltävien sijasta saavutettavissa olevista tarkoitteista ja esittää, että niiden saavutettavuus perustuu skeemoihin. Firbas (1992: 33) käsittelee jokseenkin vastaavasti ilmauksia, joilla on »assosiatiivinen suhde», kuten *kesä* ja *loma*. Hän kuitenkin huomauttaa, että assosiatiiviseen suhteeseen perustuvat ilmausparit eivät ole edes osittain samaviitteisiä. Käsitteäkseni näitä muihin suhteisiin perustuvia ilmauksia kannattaa pitää omana ryhmänään, sillä jos vedotaan skeemoihin tai assosiatiivisiin suhteisiin, saataan joutua umpikujan: luultavasti kaikki tekstissä olevat asiat liittyvät toisiinsa ja näin ollen kaikki ovat enemmän tai vähemmän annettua. Skeemoihin, tekstilajin odotuksiin ja muihin sellaisiin perustuvat tekstinosat sijoittuvat jatkumossa lähemmäs uusia kuin annettuja tekstinosia.

UJDET TEKSTINOSAT

Jos lauseen osa ei ole annettu tai osittain annettu, se on uusi. Edellisissä alaluvuissa huomioni on kohdistanut lähinnä NP:ihin. Kuten sanottu, tarkastelu on helpointa aloittaa NP:istä, sillä substantiivit, pronominit ja nominaalitekstit, kuten teonnimet, ovat tyypillisiä annettuja tekstin osia. Annettu ja uusi informaatio ei kuitenkaan rajoitu NP:illä ilmaistuihin diskurssiolioihin (Halliday 1994 [1985] 295–299; Lambrecht 1994: 47–49).¹³ Otan uudelleen käsiteltäväksi esimerkin, jota on osittain jo käsitelty edellä (esim. 3). Huomioni kohteena on viimeinen nuolella osoitettu lause:

- (17) Tasavallan presidentti Tarja Halonen ja valiokuntaneuvos Pentti Arajärvi ovat solmineet avioliiton. Avioitumisesta tiedotti Tasavallan presidentin kanslia lauantai-iltana.

Presidenttipari vihittiin lauantaina presidentin virka-asunnon pihalla Helsingin Mäntyniemessä vain lähimpien omaisten läsnäollessa.

→ Siviilivihkimistä olivat todistamassa presidentin tytär Anna Halonen ja valiokuntaneuvoksen poika Esko Arajärvi. [STT:n tiedote.]

Viimeisessä nuolilla merkityssä lauseessa on uusia ja annettuja osia sekä alussa että loppussa. Alussa olevassa yhdyssanassa *siviilivihkimistä* on osittain vanhaa ja osittain uutta tietoa. Sen perusosaa (*siviilivihkimistä*) voidaan pitää annettuna, sillä se on *vihkiä*-verbin nominaalitus ja edellisessä lauseessa kerrotaan, että Halonen ja Arajärvi »**vihittiin** lauantaina». Mutta yhdyssana sisältää myös uuden tiedon: kyseessä on nimenomaan *siviilivihkiminen* — tätä tietoa ei löydy edeltävästä tekstistä.¹⁴ Lauseen loppuosassa on toistoa: presidentti ja valiokuntaneuvos on mainittu jo tekstin alussa, mutta viittaukset presidentin ja valiokuntaneuvoksen lapsiin ovat uusia. Mikä sitten on lauseen tarkoitus, eli mitä uutisarvoista siinä on? Lauseen varsinainen uusi asia ei ole »diskurssiolioissa» presidentin tyttäressä Anna Halosessa ja valiokuntaneuvoksen pojassa Esko Arajärvessä sinänsä vaan siinä, että he toimivat todistajina. Näin ollen viittaukset todistamiseen ja todistajiin sijoittuvat lauseen loppuun ja lauseen informaatioarvo kasvaa loppua kohti.

Jo mainittu tai tilanteessa oleva voidaan esittää uutena tietona, jos sillä esimerkiksi luodaan kontrasti (Halliday 1994 [1985]: 298):

- (18) Syksyllä sattui hupanan tapaus, kun toin puita majalle. Siinä nuotiolla istui nuori pari, mies ja nainen. Arvasin heti, ettei siinä paljon puita ollut ja kippasin sen kärryllisen siihen. Sepä oli sitten yllätys, kun tyttö rupes ruotsia sönkkäämään. Sittenhän → minäkin puhuin ruotsia ja kutsuin vieraat kahville.

[Kielipankki: Karjalainen 1997.]

Kertoja (»minä») on annettu katkelman alussa, ja viittaus 1. persoonaan toistuu katkelmassa. Kuitenkin nuolilla merkityssä lauseessa *minäkin* edustaa uutta (uutisarvoista) tietoa, ja lauseen loppuosa on annettuna, sillä sen esittämä tieto on löydettävissä edellisestä lauseesta: (h) *tyttö rupes ruotsia sönkkäämään* (i) *minäkin puhuin ruotsia*.

¹³ Toki diskurssireferenttien kuljetusta voi tarkastella erillisenä tutkimusongelmana.

¹⁴ Suomessahan kirkollinen vihkiminen voi tapahtua myös kotona, ja vaikka lukija saattaa tietää, että presidentti Halonen ei kuulu kirkkoon, tämä ei tule ilmi edeltävästä tekstistä.

Princen tutkimuksessa (1981: 235) erotetaan vielä käyttämättömät (*unused*) uudet diskurssioliot varsinaisista uusista diskurssiolioista, joita kutsutaan upouusiksi (*brand new*). Käyttämättömiä ovat uudet diskurssioliot, joita ei ole mainittu aiemmin tekstissä — siksi ne ovat uusia — mutta niiden oletetaan olevan kuulijan (tai lukijan) »diskurssimallissa» tai ne esitetään ikään kuin ne olisivat kuulijalle (tai lukijalle) tuttuja tai itsestään selviä (mts. 235, 251).

Käsite *käyttämätön* on kuitenkin ongelmallinen, etenkin kirjoitettujen tekstien tutkimuksessa. Prince (1981: 250–252) itse mainitsee muun muassa sen, että käyttämättömien uusien ja pääteltävissä olevien raja on epäselvä etenkin kirjoitetuissa teksteissä. (Kuten aiemmin huomautin, myös pääteltävät ovat Princellä melko epämääräinen kategoria.) Princen esimerkkien kautta on vaikeaa päästä kiinni käyttämättömiin uusiin tarkoitteisiin, mutta ymmärtääkseni seuraavan esimerkin viittaus Oskariin olisi Princen mukaan käyttämätön, sillä kyseessä on puhujan mies:

- (19) Hanna: ai jaa mitä siel sit pitäs remontoida
 Tiina: no
 Hanna: onks siel niiku jotain sellasii ihan (hajoavia juttuja)
 → Tiina: no ei siel nyt oikeastaan mitään ihan välttämättömiä juttui oo mut (2.8)
 mut täs nyt on kaikkii mutkii matkassa nimittäin .hhh **Oskar on ollut pidätettynä nytte (0.7) viime tiistaista lähtien**
 Hanna: täh (0.7) [Esimerkki on Kajanteen (1994) tutkielmasta.]

Esimerkki on ystävien välisestä puhelinkeskustelusta. Keskustelun alussa alkutervehdyksen jälkeen naiset puhuvat ainoastaan vuokra-asunnosta, jota Tiina on käynyt katsomassa. Tiina kertoo koko ajan itsestään ensimmäisessä persoonassa, miestä ei mainita ollenkaan. Nuolella osoittamassani vuorossa Tiina vaihtaa puheenaihetta ja kertoo Oskarin pidätyksestä. Oskar on nähdäkseni diskurssioliona käyttämätön, sillä hän ei kaipaa esittelyä.

Princen luokittelu johtuu siitä, että hän — kuten jo mainitsin — tarkastelee ainoastaan diskurssiolioita, jotka ilmaistaan NP:inä. Ymmärtääkseni kuitenkin koko esimerkistä liivoimani lause edustaa uutta informaatiota.¹⁵ Lambrecht (1994: 14) pitää vastaavanlaisia tapauksia »tapahtumasta kertovina» (*event reporting*) lauseina, joissa uuden vaikutusala on koko propositio: Lambrechtin esimerkki on *My car broke down* 'autoni hajosi' lausutuna tilanteessa, jossa ihminen, joka ei yleensä käytä bussia, nousee bussiin.¹⁶

Edellistä esimerkkiä voidaan verrata seuraavaan kirjoitettuun katkelmaan (20), joka on otettu varhaisesta AIDSia käsittelevästä artikkelista. Artikkelin otsikoitu *AIDS – mistä on kysymys*, ja sen alku käsittelee sekä tiettyä AIDS-tapausta että AIDSia yleisemmin:

- (20) (a) Keväällä 1980 saivat Mount Sinai Medical Centerin lääkärit New Yorkissa tutkittavakseen huonokuntoisen 23-vuotiaan homoseksuaalisen miehen. (b) Hänellä oli puolen vuoden aikana esiintynyt epämääräistä kuumeilua, painonmenetystä sekä – (c) Kaikista hoitoyrityksistä huolimatta potilas menehtyi,

¹⁵ Käsitteäkseni koko lauseen uutisarvoisuus näkyy sen muodossa (ml. prosodiassa) sekä sen vastaanotossa (eli Hannan reaktiossa), mutta tähän puoleen en pysty syventymään tässä artikkelissa.

¹⁶ Kuitenkin Lambrechtin (1994: 15) mukaan lauseen teema (Lambrechtin termein topiikki) on puhuja. Muun muassa tässä hänen lähestymistapansa poikkeaa omastani, kuten ilmenee tämän artikkelin loppuosassa. Irrallisesta (ja keksitystä) lauseesta voi väitellä loputtomiin siitä, mitä lause koskee. On mielestäni mielekkäämpää lähteä tarkastelemaan teema-reema-jäsenystä ja teemankulkua teksteissä.

(d) ja hoitavat lääkärit jäivät ymmälle: (e) miksi hän ei reagoinut tehokkaaseen hoitoon?

Uusi sairaus

- (f) Kukaan ei vielä silloin tunnistanut uutta taudinkuvaa. (g) Sitä alkoi samanlaisesti esiintyä New Yorkissa, San Franciscossa ja Los Angelesissa. (h) Vasta vuoden kuluttua alkoi Atlantan CDC:n (Center for Disease Control) päämajaan kantautua hälyttäviä tietoja. (i) Nuorilla homoseksuaalisilla miehillä tavattiin outoja, nopeasti kuolemaan johtavia tulehduksia. – –.

Ensimmäiset raportit

- (j) **Michael Gottlieb Los Angelesin yliopistosta ehti** [←ϕ] **ensimmäiseksi**.
 (k) Hän raportoi 5. päivänä 1981 ilmestyneessä CDC:n viikkotiedotteessa viidestä aikaisemmin terveestä nuoresta homoseksuaalista. – –
 [Tiede 2000 1/1984: 47.]

Esimerkistä lihavoimani lause j edustaa uutta informaatiota; annettuna on vain tekstuaalisen ellipsin presupponoima »tunnistaa uuden taudinkuvan», joka löytyy lauseesta f ja jota tavallaan käsitellään myös koko edellisessä kappaleessa. NP:tä *Michael Gottlieb Los Angelesin yliopistosta* ei voida pitää millään tavalla annettuna, vaikka edellisessä kappaleessa epäsuorasti viitataan tutkijoihin (*Kukaan ei vielä silloin tunnistanut uutta taudinkuvaa* lauseessa f, *Atlantan CDC (Center for Disease Control)* lauseessa h). Ja vaikka tieteellisessä diskurssissa lause f ennakoii viittausta keksijään, se ei ennakoii tiettyä ihmistä.

Tekstin kulun kannalta *Michael Gottlieb Los Angelesen yliopistosta ehti ensimmäiseksi* siis edustaa uutta informaatiota — kuten myös Oskarin pidätyksestä kertova lause esimerkissä 19. Molemmissa esimerkeissä puheenaihe vaihtuu, ja molemmissa vaihdos on merkitty: keskustelussa muun muassa pitkähköllä tauolla ja konnektiivina toimivalla konjunktiolla (*mut (2.8) mut täs nyt on kaikkii mutkii matkassa nimittäin .hhh*), kirjoituksessa väliotsikolla ja kappaleen vaihdoksella. Kyseiset jaksot muistuttavat tekstien ensimmäisiä lauseita, sillä ne ovat tavallaan (uusia) aloituksia.

Oma tutkimuskysymyksensä on se, minkälaisia asioita voidaan tuoda tekstiin kokonaan uutena ilman esittelyä. Kysymys on kiinnostava, sillä se voi kertoa teksti(laji)n maailmankuvasta.¹⁷ Vaikuttaa siltä, että uniikkeihin tarkoitteisiin viittaavat erisnimet ovat erikoisasemassa (ks. Schegloff 1996; Seppänen 1998: 94, 97; Jaakola 2004: 56–60). Esimerkissä 20 erisnimen Michael Gottlieb ja sen jälkimääritteen *Los Angelesen yliopistosta* tuominen uutena¹⁸ AIDSia käsittelevään tekstiin heijastanee länsimaisen tieteen yksilökeskeisyyttä, lauseen loppuosan (*ehti ensimmäiseksi*) tuominen uutena taas länsimaisen tieteen kilpailuasetelmaa.

¹⁷ Myös edellisen alaluvun enemmän tai vähemmän annetut tekstiosat — etenkin abstraktisiin tarkoitteisiin ja alaluvun lopussa mainitut kehyksiin ja assosiatiiivisiin suhteisiin perustuvat osat — voivat nekin kertoa teksti(laji)n maailmankuvasta. (Vrt. Heikkinen 1999: 154, joka kytkee tekstinkulun ideologiset ulottuvuudet alussa olevaan subjektiin.)

¹⁸ NP:n jälkimääritteessä mainittu *Los Angeles* toki esiintyy edellisessä kappaleessa, mutta se mainitaan yhtenä kaupunkina, jossa AIDS on esiintynyt, ei yliopistokaupunkina.

TEEMA–REEMA-JÄSENNYYS JA TEEMANKULKU

TEEMA LAUSEENJÄSENNYKSEN NÄKÖKULMASTA

Olen lähestynyt informaatiota (annettuutta ja uutuutta) tarkastelemalla informaationkulkua teksteissä ja tekstikatkelmissa. Tekstinosat (morfeemit, sanat, lausekkeet tai laajemmat jaksot) ovat annettuja tai enemmän tai vähemmän annettuja, kun tavalla tai toisella tois-tetaan se, mitä tekstissä on jo sanottu: esimerkiksi käyttämällä anaforisesti viittaavaa pronominia tai ilmausta, joka on merkityssuhteessa jo mainittuun ilmaukseen (esim. osa–kokonaisuus-suhteessa). Jos tekstinosa on uusi, se ei ole merkityssuhteessa aiemmin sanottuun.

Teemassa ja reemassa taas on kyse **lauseenjäsennyksestä** — lauseen sisäisestä jär-jestyneisyydestä — silloin, kun lause käsitetään osana tekstiä tai puhetta. Tällä tavalla nämä käsitteet on ymmärretty hallidaylaisessa funktionaalisisä teoriassa: teema ja reema mielletään lauseen tekstuaaliseksi jäsennykseksi (Halliday 1994 [1985]: 38). Myös pra-halaisessa funktionaalisisä traditiossa on jo 1920-luvulta lähtien tarkasteltu tekstejä tai tekstikatkelmia pyrkimyksenä selvittää niin sanottua funktionaalista lauseperspektiiviä eli sitä, miten lauseenjäsennys (ja sanajärjestys) määräytyy lauseen tekstiyhteydestä (ks. mm. Firbas 1987; 1992; Daneš 1974; 1987).

Lauseen teema on se, mitä lause koskee, ja reema taas on se, mitä teemasta sanotaan (Halliday (1994 [1985]: 38; Daneš 1987: 24). Teemaan on viitattu myös nimityksellä *lähtökohta* (*point of departure* tai *starting-point*) ja perusta (*basis, foundation*): teema on lauseen lähtökohta, se luo perustan lauseen loppuosalle (Firbas 1987: 143–145).¹⁹ Ei liene sattuma, että tekstuaalista lauseenjäsennystä ovat olleet kehittämässä tšekkiläiset, sillä tšekin kielen sanajärjestys, tai oikeammin konstituenttijärjestys, määräytyy tekstuaa-lisesti (esim. Short 1992: 334). Näin on tietenkin myös suomessa, jossa subjekti — jos lauseessa on subjekti — ei välttämättä ole alussa. Olen merkinnyt seuraavaan kokonaiseen tiedotteeseen perussubjektit kursiivilla:

- (21) *Tasavallan presidentti Tarja Halonen ja valiokuntaneuvos Pentti Arajärvi* ovat solmineet avioliiton. Avioitumisesta tiedotti *Tasavallan presidentin kanslia* lauantai-iltana.

Presidenttipari vihittiin lauantaina presidentin virka-asunnon pihalla Hel-singin Mäntyniemessä vain lähimpien omaisten läsnäollessa.

Siviilivihkimistä olivat todistamassa *presidentin tytär Anna Halonen ja valiokuntaneuvoksen poika Esko Arajärvi*. Vihkimisseremonian jälkeen Män-tyniemessä vietettiin sadonkorjuujuhlaa noin 30 läheisen läsnäollessa.

Tasavallan presidentin lehdistöpäällikkö Maria Romantschukin mukaan siviilivihkiminen järjestettiin Mäntyniemessä iltapäivällä. *Morsian* oli pu-keutunut vaaleaan jakkupukuun. Tummaan pukuun sonnustautuneen sulhasen rinnassa kukki punainen ruusu. [STT:n tiedote.]

¹⁹ Lähtökohta ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että teema on kaikissa kielissä ensimmäisenä lauseessa: kyse ei ole osien lineaarisesta järjestyksestä vaan tekstinosien tulkinnallisesta järjestyneisyydestä (Firbas 1987: 145). Suomessa se tosin määräytyy paikan mukaan — mutta kuten tulen osoittamaan, tämä paikan määrittäminen ei ole mekaanista.

Kahdeksasta lauseesta vain neljässä on perussubjekti: näistä kaksi on lauseen alussa ja kaksi on finiittiverbin jälkeen lauseen lopussa. Teema–reema-jäsenyksellä taas pyritään kuvaamaan esimerkin 21 ja muiden tekstilauseiden jäsennyttä, jossa subjekti ei välttämättä ole keskeinen käsite.

On esitetty, että teema — se, mitä lause koskee — toteutuu suomessa NP:nä, joka on verbinetisessä paikassa oleva syntaktisesti pakollinen konstituentti tai eksperientiaalinen tai topiikinarvoinen (eli sellainen, josta voi kertoa jotain) lauseenjäsen, ja reema — se, mitä teemasta sanotaan — toteutuu lauseen loppuosassa (mm. Hakulinen ja Karlsson 1979: 298; Tirkkonen-Condit 1982: 48; Vilkuna 1989: 40–50; Mauranen 1993: 121; Shore 1992: 323; Karvonen 1995: 62).²⁰ Esimerkiksi edellisen tekstin alku voidaan analysoida seuraavasti:

(22) TEEMA

Tasavallan presidentti Tarja Halonen
ja valiokuntaneuvos Pentti Arajärvi
Avioitumisesta

REEMA

ovat solmineet avioliiton.

tiedotti Tasavallan presidentin kanslia
lauantai-iltana.

Yhdyn näkemykseen, että teema toteutuu (reaalistuu) suomessa NP:nä, joka on verbinetisessä paikassa eksperientiaalinen (tai topiikinarvoinen) lauseenjäsen, mutta — kuten tässä artikkelissa myöhemmin ilmenee — teemaa (eli sitä, mitä lause koskee) ei voida määritellä pelkästään lauseensisäisesti vaan on argumentoitava tekstinkulun kannalta. Lisäksi teeman toteutuminen verbinetisessä paikassa koskee vain tietynlaisia lausetyyppejä: lähinnä kolmannen persoonan deklaratiivilauseita. On myös huomautettava, että yllä oleva teema–reema-määritelmä sulkee pois esimerkiksi modaaliset ilmaukset (*ehkä, kyllä, kaikesta päätellen, mielestäni*) ja sidoksisuuteen liittyvät ilmaukset, kuten konjunktiot ja konnektiivit (*ja, mutta, taas, toisin sanoen*) (ks. mm. Luukka 1992a; 1992b; 1995). Esimerkiksi *taas* ei ole teema, sillä ei voi sanoa, että lause koskee adverbia *taas*, eikä reemassa kerrota *taasista*.

Teemasta on myös sanottu, että se on lauseen »puheenaihe» (Hakulinen ja Karlsson 1979: 298; ISK 2004: 1308, 1310). Tällainen määritelmä saattaa viedä harhaan, sillä lauseissa voi olla useampia puheenaiheita: edellä tarkastellun esimerkin 21 lauseen *Siviilivihkimistä olivat todistamassa presidentin tytär Anna Halonen ja valiokuntaneuvoksen poika Esko Arajärvi* puheenaiheeksi voisi mieltää yhtä hyvin Anna Halosen, Esko Arajärven tai siviilivihkimisen. Kyse ei siis ole puheenaiheista sinänsä vaan lauseen tietystä tekstuaalisesta jäsenestä, jossa yhdistyvät merkitys (»se, mitä lause koskee») ja muotoon liittyvät piirteet (esimerkiksi deklaratiivilauseissa tietty syntaktinen paikka).

TEEMA TEEMANKULUN NÄKÖKULMASTA

Teeman ja reeman määrittäminen on kompleksisempää kuin esimerkiksi subjektin ja predikaattiverbin määrittely, sillä tekstuaalisina käsitteinä teemaa ja reemaa tulee lähes-

²⁰ Myös ISK:ssa (2004: 1303–1334) käsitellään teemaa ja reemaa. Käsitellen ISK:n kuvausta ohimennen aluvuussa Orientoivat sivuteemat ja hieman perusteellisemmin aluvuussa Onko teemattomia lauseita.

tyä laajemmin kuin lauseen sisäisen järjestyneisyyden kannalta. Jos teemalla ja reemalla kuvataan lauseiden (ja lauseyhdistelmien) tekstuaalista jäsenystä, ei liene perusteltua tarkastella lauseita tyhjiössä, vaan niitä pitää tarkastella tekstiyhteydessään. Ne on siis kytkettävä myös tekstin etenemiseen (Firbas 1987: 140, 145).

Sen lisäksi, että lauseen teema on se, mitä lause koskee, ja reema on se, mitä teemasta sanotaan, Firbasin mukaan (1987; 1992) teema on se osa lauseesta, jolla on kaikkein vähiten informaatioarvoa (Firbasin sanoin »kommunikatiivista dynamismia»), ja reemassa sitä on vastaavasti kaikkein eniten. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että teema aina edustaisi annettua (esimerkiksi edellä mainittua) informaatiota: edellä käsitellyssä lauseessa *siviilivihkimistä olivat todistamassa* – – (esimerkeissä 17 ja 21) teemana on *siviilivihkimistä*, joka on osittain uusi.

Toinen tapa lähestyä teeman ja reeman informaatioarvojen erilaisuutta on tarkastella tekstin teemankulkua (*thematic progression*), jonka avulla teemat sidotaan aiemmin sanottuun. Reemoissa taas kehitellään tekstin aihetta (tai aiheita) eteenpäin; näin ollen niistä voi syntyä uusia teemoja. Vaikutusvaltainen esitys erilaisista teemankuluista on peräisin Danešin tutkimuksista (mm. 1974), joiden aineistona oli tšekinkielisten tieteellisten tekstien lisäksi myös erityyppisiä saksan- ja englanninkielisiä tekstejä.²¹ Seuraavaksi esittelen ja pohdin näitä Danešin tutkimuksista peräisin olevia teemankulkuja, sillä on selvää, että ne ovat relevantteja myös muiden kuin Danešin tutkimien kielten kannalta.

Tyypillisimpiä teemankulkuja ovat pysyvä ja etenevä teema. Seuraavissa esimerkeissä vasemmanpuoleisella palstalla ovat teemat ja oikeanpuoleisella reemat. Pysyvä teema (*constant theme, theme reiteration*), kuten sen nimestä ilmenee, pysyy samana.

TEEMA	REEMA
(23) (a) Aki Kaurismäen uutuus <i>Mies vailla menneisyyttä</i>	on kolmastoista pitkä näytelmäelokuva hänen melkein 20 vuotta kestäneellä ohjaajanurallaan.
(b) <i>Se</i>	on tuhlailevan ja mahtipontisen EU-Suomen määrätietoinen kritiikki ja samalla Kaurismäen vapautunein elokuva.
(c) <i>Se</i>	on värikylläinen ja hitaasti hauska kuvaus aikuisesta miehestä.
[HS Viikkoliite NYT 9/2002 s. 39.] ²²	

Pysyvät teemat — b- ja c-lauseen *se* — tulevat siis edellisen lauseen teemasta. Teema voi myös tulla edellisen lauseen reemasta:

²¹ Ks. myös mm. Fries 1981; 1995; Ventola ja Mauranen 1990; Ghadessey 1995; Koskela 1995; Alonso Belmonte ja McCabe-Hildago 1998; Harja 2001; Melajärvi 2007.

²² Tästä ja muista lehtiesimerkeistä olen poistanut alkuperäisten tekstien omat kursivoinnit, lihavoinnit ja kapiteelit.

- (24) (a) Mä TEEMA REEMA
heräsin suuressa huoneessa.
- (b) Huone oli täynnä valoa.
- (c) Valo ui mun silmien läpi suoraan päähän
- (d) ja pää alkoi tikittää kipua.
- [Härkönen: Akvaariorakkautta s. 7, romaanin alusta.]

Esimerkin 24 b-, c- ja d-lauseessa on kyse etenevästä teemasta, josta käytetään myös nimityksiä *lineaarinen teema* ja *ketjuteema* (*linear theme*, *zigzag theme*).

Daneš huomauttaa, että on olemassa teemankulkuja, jotka perustuvat pysyvän ja etenevän muunnoksiin. Hän nostaa esille ns. *jakautuvan reeman* (*split rheme*) (Daneš 1974: 120–121), jossa on kyse siitä, että reemassa on kaksi osaa (tai useampia osia), jotka poikivat kaksi teemaa (tai useamman teeman).²³ Danešin esimerkit ovat tieteellisistä teksteistä, ja tieteellisiin esityksiin jakautuva reema tuntuu sopivan.

- (25) (a) Distribuutioltaan morfeemit voidaan jakaa vapaisiin ja sidonnaisiin.
- (b) Vapaa morfeemi voi jonkin allomorfinsa hahmossa esiintyä itsenäisenä sanamuotona, ilman että siihen liittyy muita morfologisia aineksia – –
- (c) Sidonnainen morfeemi esiintyy muihin morfeemeihin tai sanoihin pakollisesti liittyneenä – –.
- [Öppikirjasta.]

Jakautuvalla reemalla siis yksinkertaisesti tarkoitetaan teemankulkua, jossa kaksi tai useampi teema pohjautuu samaan reemaan. Käsittääkseni tämä teemankulku nivoutuu usein jo mainittuihin teemankulkuihin, kuten tässäkin esimerkissä: lauseessa (b) ja (c) toistuu sana *morfeemi*, joka esiintyy jo a-lauseen teemana. Lisäksi vaikuttaa siltä, että tätä teemankulkua käytetään usein jäsentämään laajempia tekstinosia: esimerkistä olen poistanut kokonaisen kappaleen, joka käsittelee vapaita morfeemeja, ja myös sidonnaisia morfeemeja käsitellään omassa kappaleessa.

Daneš ei sulje pois muita mahdollisia etenevän ja pysyvän teeman muunnoksia. Periaatteissa teksteistä voisi löytyä esimerkiksi jakautuvia teemoja (ks. alaviite 29 sivulla 47).

Danešin (1974: 119–120, 122) esittämä kolmas päätyyppi on *pääteltävä teema* (*derived theme*), jota valaisevat seuraavat nuolilla merkityt lauseet:

²³ Koska reeman jakautuminen synnyttää useampia teemoja, tätä teemankulkua on myös kutsuttu nimellä moninkertainen teema (*multiple theme*).

- (26) Brač, omatoimimatka [Kuva: merenranta, jossa ihmisiä. Kuvateksti: Luonnon taideteos Adrianmeressä]

Bračin saaren kuuluisa uimaranta, Zlatni Rat,	avautuu vuorilta tultaessa erikoisena niemekkeenä.
Zlatni Rat	lukeutuu Adrianmeren kauneimpiin rantoihin.
Se	on ainutlaatuinen luonnon- ilmiö – –.
Brač	on rentouttavaa lepolomaa kaipaavan saari,
mutta se	tarjoaa runsaasti myös liikunnallisia aktiviteetteja.
→ Tasokas hotellimme	– – sijaitsee lahden pohjukkaan rakennetussa viehättävässä ja pienessä Bolin kylässä – –.
→ Nautinnollisiin lomapäiviin	tuo vaihtelua laivaretki naapurisaarelle Hvarille tai vaikkapa ostosretki mantereelle Splitin monipuoliseen kaupunkiin. [Aurinkomatkojen nettisivuilta ²⁴ .]

Kyse on siitä, että teemankulun hahmottaminen perustuu sellaisiin tietoihin, jotka eivät ole tekstissä ilmipantuja vaan lähinnä »kielenulkoista tietoa» (mts. 120). Teema on siis tekstin etenemisen kannalta (enemmän tai vähemmän) uusi: se ei perustu selkeisiin merkityssuhteisiin vaan kehyksiin, skeemoihin ja assosiatiivisiin suhteisiin, jotka mainitsin alaluvun »Tekstiyhteydestä enemmän tai vähemmän annetut tekstiosat» lopussa.

Pääteltävät teemat juontuvat Danešin (1974: 120) mukaan tekstin(osan) »hypertee- masta» (yläteemasta), joka voi olla tekstissä jollakin tavalla ilmipantu tai ilmipanematon. Kyseistä teemankulkua onkin nimitetty myös ylä- ja alateemaksi. Esimerkiksi yllä olevan tekstikatkelman (26) yläteemana voidaan pitää vaikkapa matkakohteita (ja kaikkea niihin liittyvää). On kuitenkin tärkeää, ettei yläteemaan pohjautuvan teeman mielletä perustuvan vain ja ainoastaan tekstin yläteemaan (tai puheenaiheisiin). Jos näin olisi, melkein kaikkia teemoja — missä tahansa tekstissä — voitaisiin pitää alateemoina tekstin yläteemoille eikä teemankulun analyysillä tällöin pystyittäisi sanomaan mitään tekstin etenemisestä. Pääteltävä teema on nimenomaan sellainen, joka ei perustu pysyvään eikä etenevään teemankulkuun.

Pääteltävän teeman erikoistapauksena voidaan pitää erisnimen tuomista tekstiin uutena asiana. Edellä käsitelty esimerkki elokuva-arviosta (23) jatkuu seuraavasti:

(27) → Kauas pilvet karkaavat	kuvasi työttömyyttä.
Se	oli Suomi-trilogian ensimmäinen osa.
Mies vailla menneisyyttä	on toinen.
Ne	ovat itsenäisiä teoksia – –.

²⁴ Olen tilan säästämiseksi poistanut joitakin lauseita, joissa kuvataan vain Zlatni Ratin luontoa ja Bolin kylää sekä annetaan esimerkkejä »aktiviteeteista».

Elokuvaa »Kauas pilvet karkaavat» ei ole mainittu aiemmin (eikä se esiinny otsikoissa eikä kuvateksteissä). Sen oletetaan kuuluvan lukijan tekstinulkoiseen tietoon. Jos se ei jostain syystä kuulu lukijan tietoon, lukija pystyy ainakin päättelemään, että kyse on elokuvasta ja nimenomaan Kaurismäen elokuvasta. Teksteistä löytyy kuitenkin myös sellaisia uusia erisnimiä toteutuneita teemoja, jotka eivät varmastikaan kuulu lukijan tietoon:

(28) Tony Groundsin ajatuksella käsikirjoittama ja Jon Jonesin herkkyydellä ohjaama Toinen nuoruus (*When I'm Sixty-four*, Britannia 2004) on poikkeuksellisen onnistunut tv-elokuva. Etenkin draaman ensimmäinen puolisko tekee vaikutuksen omaperäisine nyansseineen, ja alusta loppuun näyttelijäntyö on huippuluokkaa.

→ **Ray (Paul Freeman)** on 64-vuotias taksikuski,
jonka vaimon kuolemasta on kulunut kahdeksan vuotta.
Ray ottaa vielä osaa jalkapallohuligaanien tappeluun,
mutta haluttomasti. – –

→ **Koko ikänsä
poikakoulussa opettanut
Jim** (Alun Armstrong) on haaveillut Botswanan näkemisestä siitä lähtien,
kun – –. [HS 28.12.2006 s. D5.]

Otsikoissa ja kuvateksteissä ei ole mainittu muita teemoissa esiintyviä henkilöitä ja näyttelijöitä kuin Alun Armstrong, joka näkyy kuvassa ja jonka nimi mainitaan kuvateksteissä. Molemmat elokuvan päähenkilöt tuodaan tekstiin uusina teemoina. Lukija pystyy kuitenkin helposti päättelemään, että kyse on elokuvan henkilöistä, sillä elokuva-arvion keskeisiä aiheita ovat henkilöt ja näyttelijät.²⁵

On vielä ainakin yksi melko tavallinen teemankulku, jota ei kirjallisuudessa mainita. Kyseessä on teema, jonka korrelaatti löytyy laajemmasta tekstinosasta kuin aiemmassa tekstiyhteydessä esiintyneestä teemasta tai reemasta. Tällaisia tapauksia esittelin informaatiota käsittelevässä luvussa:

(29) [*Kyläläiset eivät pitäneet heistä.*]
Se nyt yksinään olisi ollut pikkujuttu – –.

Samalla tavalla voidaan käyttää muun muassa erilaisia teonnimiä (esimerkiksi *muutokset, kehitys, pelko, ratkaisu, vastaus*; ks. myös Karvonen 1995: 75–76). Kutsun tällaista teemankulkua *tiivistysteemaksi*. Nimitys ei ole optimaalinen, vaikka se kuvaakin hyvin tällaisten teemojen tekstuaalista funktiota, sillä demonstratiivi ei tiivistä mitään vaan viittaa laajaan tekstikorrelaattiin.

Useimmat tämän alaluvun esimerkit ovat yksinkertaisia ensinnäkin siinä mielessä, että teemankulku perustuu useimmiten selkeästi annettuun tekstinosaan, esimerkiksi silloin kun kyseessä on pronominiaalistus tai toisto. Kuten informaatiota käsittelevässä alaluvussa kävi ilmi, tekstinosat voivat olla enemmän tai vähemmän annettuna, ja teemoissa voi olla sekä (osittain) annettua että uutta informaatiota. Lisäksi välillä voi olla vaikea erottaa teemankulkuja toisistaan. Näitä seikkoja voidaan havainnollistaa seuraavalla sammakoita käsittelevällä katkelmalla, joka oli jo esillä (esim. 12):

²⁵ Vrt. erisnimiä käsittelevään jaksoon informaatiota käsittelevässä luvussa sivulla 37.

		TEEMA	REEMA
(30)	(a) Jotta	laji	menestyisi,
	(b)	<u>sen</u>	täytyy tietenkin tuottaa riittävästi
		⋮	jälkeläisiä.
		⋮ ?	
→	(c) Alkajaisiksi	<u>koiraan</u>	on saatava naaras kiinnostumaan
			itsestään.
→	(d)	<u>Viettelyn</u> väline	on monilla lajeilla ääni –.
			[HS 28.4.2001 s. D4.]

Lauseessa c on teemana *koiraan*. Voidaan ajatella, että se tulee edellisestä teemasta tai edellisestä reemasta tai molemmista. Edellisen lauseen teemana on *se*, joka puolestaan viittaa a-lauseen teemaan (*eläin*)laji. Eläinlaji on (abstrakti) kokonaisuus, johon kuuluu koiraita ja naaraita. Toisaalta tähän kokonaisuuteen kuuluu myös edellisen lauseen reemassa mainittuja jälkeläisiä, joiden siittämiseen tarvitaan koiraita. Lauseen d teemana on *viettelyn väline*. Käsittääkseni *väline* edustaa uutta informaatiota, mutta genetiivimäärite *viettelyn* on osittain annettuna, sillä edellisen lauseen reemassa esiintyy sen parafrasi (ks. esim. 12).

Ongelmallisia teemankulun kannalta ovat tekstin ensimmäiset lauseet, sillä niissä teemankulku ei ole vielä alkanut. Halliday (1994 [1985]: 296) huomauttaa, että teksti on aloitettava jostain, joten sen ensimmäisessä lauseessa voi olla ainoastaan uutta tietoa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei ensimmäinen lause koskisi mitään. Vaikka ensimmäisen lauseen teemaa ei voida perustella teemankulun kannalta, voitaneen kuitenkin olettaa, että myös tekstin ensimmäisen lauseen verbinetinen NP on teema: se, mitä lause koskee, ja lähtökohta, jonka perusteella teemankulkua aletaan tekstissä rakentaa. Tekstien aloitustapoja on monenlaisia, ja ne varmasti vaihtelevat teksti(laji)sta toiseen. Itse aloitin tämän artikkelin NP:llä, joka viittaa tunnettuun filosofiaan ja ainakin kielentutkijoiden tuntemaan teokseen (Platonin Sofisti-dialogi), ja siitä lähdin rakentamaan tekstiäni.

ORIENTOIVAT SIVUTEEMAT

Suomen kielen teema–reema–jäsenyyden kannalta ongelmallisina on pidetty lauseita, joissa teeman lisäksi on muita lauseenalkuisia verbinetisiä konstituentteja (esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 298). Näitä — sekä muita ongelmallisia tapauksia — tulee käsittääkseni ratkoa edellä viitotetun kaksoisperspektiivin kannalta: teema–reema–jäsenyyttä lähestytään sekä lauseen sisäisen järjestyneisyyden että tekstin etenemisen ja teemankulun kannalta. Näin ollen teemaksi ei kelpuuteta mitä tahansa verbin edellä olevaa konstituenttia, vaan teemat ja teemankulut muodostuvat nimenomaan eksperientiaalisista merkityksistä, niistä, jotka heijastavat ja konstruoivat ihmisten maailmaa: tekijöitä, kohteita, ominaisuuksia, prosesseja, olosuhteita jne. (Halliday 1994 [1985]). Kuten olen jo maininnut, konnektiivit ja modaaliadverbit ja -partikkelit eivät ole tämän näkemyksen mukaan teemoja.

Lauseen alussa voi kuitenkin olla useampia sellaisia konstituentteja, jotka välittävät eksperientiaalisia merkityksiä ja jotka voidaan mieltää siksi, mitä lause koskee. Teeman edessä voi esimerkiksi olla objekti, predikatiivi, adverbialleja (joko pakollisia aktantteja tai vapaita adverbialleja) tai infiniittinen verbinmuoto. Jos teemana on muu lauseenjäsen kuin subjekti, myös subjekti voi olla alussa. Kyseessä on hyvin heterogeeninen ryhmä, ja

näiden konstituenttien tekstuaalisten tehtävien perusteelliseksi ymmärtämiseksi tarvittaisiin laajaan aineistoon ja eri tekstilajeihin perustuvaa tutkimusta. Tässä alaluvussa esitän joitakin alustavia havaintoja ja yritän tehdä synteessin muiden tutkijoiden tuloksista.

ISK:ssa (2004: 1318–1323) pohditaan teemaa edeltäviä — ISK:n mukaan esikentässä sijaitsevia — NP:itä annettuuden näkökulman lisäksi myös a) kontrastin ja b) vaihteluvuuden kannalta. Kun lauseke sijoitetaan lauseen alkuun ennen teemaa, voi syntyä kontrastiivinen tulkinta ja »implikaatio, että lause kertoo jostakin asiakokonaisuudesta vain osan» (mts. 1318; vrt. Shore 1992: 327–332). Esimerkiksi (rakennusyhtiöiden aliurakointia käsittelevästä) tekstiyhteydestä irrotettu lause *Ruotsissa rakentajat ovat useimmiten pääurakoitsijan palkkalistoilla* synnyttää mahdollisesti implikaation, että asiat ovat toisin muualla. Jos seuraava lause on sitten *Norjassa työt on pilkottu sangen pieniin siivuihin*, niin adverbiaalinen sijoittuminen alkuun tuo temaattista vaihtuvuutta. Temaattisella vaihtuvuudella tarkoitetaan ISK:ssa lähinnä sitä, että lauseen alussa oleva lauseke valaisee varsinaista teemaa eri näkökulmista, esimerkiksi kuvaamalla miten aliurakointiin liittyvät asiat hoidetaan Ruotsissa ja Norjassa.

Vaikka kyseinen ISK:n alaluku on nimeltään »Esikentässä nominaalinen lauseke», esi-merkeissä käsitellään muitakin kuin esikentässä sijaitsevia NP:itä: muun muassa adverbialia *siellä* (mts. 1318–1323). Onkin selvää, että alussa oleva adverbialia voi reaalistua myös adverbina tai adpositiolausekkeena (esim. *ympäri Norjaa*), jolla on sama tekstuaalinen funktio kuin alussa olevalla NP:llä. Siksi myöskään oma tarkasteluni tässä alaluvussa ei rajoitu NP:ihin.

Tekstien tutkimuksessa ISK:n mainitsema »asiakokonaisuus» on se teksti, jossa ilmausta käytetään, ja mahdollinen implikoitu kontrasti on tekstiä jäsentävä voimavara. Teemaa edeltäviä NP:itä on ISK:a edeltävissä tutkimuksissa kutsuttu kehyksiksi (Downing 1991: 133; Shore 1992: 329), orientoiviksi teemoiksi (Mauranen 1993: 121) ja sivuteemoiksi (Tirkkonen-Conditt 1982: 48; Shore 1992: 327; Karvonen 1995: 68). Käsitteäkseni näissä eri nimityksissä heijastuvat näkemykset eivät ole toisensa poissulkevia vaan pikemminkin toisiaan täydentäviä ja kaikissa pidetään kyseistä NP:tä teeman osana. Termit *kehys* ja *orientoiva teema* tuovat esille sen, miten NP tuo varsinaiseen teemaan erilaisen näkökulman (esimerkiksi aliurakointityöt Ruotsin tai Norjan näkökulmasta). Nimitykset *orientoiva teema* ja *sivuteema* taas tuovat esille sen, että kyseessä on varsinaisen teeman oheisteema, toisin sanoen teemoja voi olla useampia. Kompromissina voisi olla nimitys *orientoiva sivuteema*, mutta käytän välillä myös lyhennystä *sivuteema*.

TEEMA		REEMA
(ORIENTOIVA) SIVUTEEMA	(VARSINAINEN) TEEMA	
Viime vuosikymmenellä	me suomalaiset	kulutimme ennätysmäärän ulkomaisia tuotteita.
Ruotsissa	rakentajat	ovat useimmiten pääurakoitsijan palkkalistoilla
Liikunnantarpeensa	se [= kissa]	saa tyydytetyksi jopa kaupunkiasunnossa

Se, mitä orientoivalla sivuteemalla sitten tehdään tekstissä, riippuu varmaan lauseenjäsenen funktiosta ja (asia)sisällöstä sekä lauseen tekstiyhteydestä. Seuraavaksi käsitelen joitakin

▷

keskeisiä tapauksia: lauseen alussa olevia ajan ja paikan adverbiaaleja sekä objekteja. Verbin muut argumentit jätän tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Erityisesti ajan adverbiaali ennen varsinaista teemaa erottuu muista alussa olevista konstituenteista. Ajan adverbiaali sivuteemana muistuttaa konnektiivia: sen sijoittuminen alkuun (eikä lauseen loppuun) antaa sille selkeämmän tekstiä jäsentävän tehtävän. (Luetavuuden takia en enää jaa lausetta teema- ja reemaosaan vaan merkitsen lauseen alussa olevan adverbiaalin lihavoinnilla. Näin myös alkuperäinen kappalejako säilyy.)

(31) → **Viime vuosikymmenellä** me suomalaiset kulutimme ennätysmäärän ulkomaisia tuotteita ja palveluja. Se merkitsi, että toimme ulkomailta huomattavasti enemmän kulutustavaroita kuin saimme sinne kaupaksi.

→ **Tänään** ulkomainen nettovelkamme jokaiselle suomalaiselle jaettuna on 25.239 markkaa. Eläkeläisestä sylväuvaan. Tämän verran perintöä olemme jättämässä myös lastemme maksettavaksi. Ja velathan lankeavat aikanaan maksuun.

Eikä siinä vielä ole koko totuus. → **Samaan aikaan** suomalaisten tuotteiden ja palvelujen kysyntä on laskemassa. Yritysten konkurssit lisääntyvät ja työttömien määrä kasvaa.

→ **Nyt** suuntaa pitää muuttaa. – –

[Kotimaisen työn liiton mainos HS:ssa 4.11.1991.]

Ajan adverbiaali sivuteemana antaa lauseelle — tai sitä pidemmälle jaksolle — ajallisen ulottuvuuden aina siihen asti, kun uusi ajallinen sivuteema tuo tekstiin uuden ajallisen ulottuvuuden (Downing 1991: 133; Shore 1992: 329–330; Melajärvi 2007: 44–45).²⁶ Lauseen alussa olevat ajan adverbiaalit jäsentävät tekstiä ja ohjaavat lukemista selkeämmin kuin lopussa olevat jo sijaintinsa vuoksi: ilmaukset *viime vuosikymmenellä*, *tänään*, *samaan aikaan*, *nyt* toimivat tavalla, joka on verrattavissa esimerkiksi konnektiiveihin *ensiksi*, *toiseksi*, *kolmanneksi*, jotka myös luonnollisesti sijoittuvat lauseen alkuun.²⁷

Lauseen alussa oleva paikan adverbiaali voi myös jäsentää tekstiä, mutta käsitteäkseni se toimii hieman eri tavalla kuin (konnektiivia muistuttava) ajan adverbiaali. Seuraava esimerkki on ISK:sta (2004: 1319) ja peräisin tekstistä, jonka osia on käsitelty edellä. Tekstissä, joka on otsikoitu *Ruotsalaisvetoinen Puolimatka yrittää suuria tieurakoita*, käsitellään rakennusyrityksiä ja niiden toimintaa.

(32) (a) NCC:läisen näkemyksen mukaan aliurakointi lisääntyy varsinkin talonrakennuksessa. (b) Tosin → maakohtaisia eroja on paljon. (c) → **Ruotsissa** rakentajat ovat useimmiten pääurakoitsijan palkkalistoilla, (d) → **Norjassa** työt on pilkottu sangen pieniin siivuihin. (e) → Suomi kulkee jossakin väli-
maastossa. [Kielipankki: Aamulehti.]

Lauseen b teemana on *maakohtaisia eroja*, joka ennustaa eri maiden mainintaa. Tätä voidaan pitää ISK:n (2004: 1319) mainitseman kontrastin eksplikoimisena. Ruotsi ja Suomi on mainittu ennen tätä katkelmaa, joten c-lauseen sivuteema ja e-lauseen teema ovat annettuja. Lauseen d sivuteema *Norjassa* on osittain annettu, sillä se kuuluu jo

²⁶ Myös temporaalisia adverbiaalilauseita voidaan pitää orientoivina sivuteemoina. Palaan niihin tuonnanpana.

²⁷ On kuitenkin todettava, että *samaan aikaan* ei merkitse uutta ajallista ulottavuutta, sillä se sisältää anaforisen pro-muodon *sama*. Tällaiset pro-muodot ovat sivuteemoina erikoisia. Palaan niihin kohta.

mainittujen Ruotsin ja Suomen lisäksi kokonaisuuteen Pohjoismaat. ISK (2004: 1319) käsittelee tätä esimerkkiä myös siltä kannalta, miten paikan adverbiaali tuo vaihtuvuutta pysyvään teemaan,²⁸ mutta on huomioitava, että vaihtuvuutta tuo myös lauseen e nominatiivimuotoinen NP *Suomi*, joka on (varsinainen) teema.²⁹

Paikan adverbiaalinen käyttö sivuteemana on kuitenkin monisyisempää. Seuraavat esimerkit valaisevat toista spatiaaliselle sivuteemalle ominaista tekstiyhteyttä:

- (33) [Alaotsikko: Hoidettu kissa ei riko naapurisopua]
 (a) Kissasta ei ole seuraa kävelyretkille, (b) mutta toisaalta sitä ei myöskään tarvitse kuljettaa ulos. (c) Liikunnantarpeensa se saa tyydytyksi jopa → kaupunkiasunnossa, (d) tarpeensa se suorittaa lehtisilpulla tai muoviritilällä pohjustettuun vatiin. (e) Kun hoito tapahtuu omassa kodissa, (f) ei lemmikkinsä takia joudu kiistaan muiden kanssa. --
 → (g) **Omakotitalossa** kissa oppii pysymään omassa pihapiirissä, (h) jos se on pienestä pitäen tottunut siihen, (i) että turvallisinta ja hauskinda on silloin kun oma perhe on ainakin kuuloetäisyyden päässä. --
 [HKV-korpus / Kauneus & terveys 10/77: 86-87.]
- (34) (a) Äitienpäivän vietto on saapunut Suomeen → Yhdysvalloista 1920-luvulla. (b) Juhla sai alkunsa amerikkalaisen Ann Jarvisin järjestettyä äitinsä kuoleman muistopäivänä 9.5.1910 juhlan kaikille äideille. (c) Idea herätti heti huomiota ja sai kannatusta, (d) ja lähti näin leviämään ympäri maailmaa. Äitienpäivä Suomessa
 → (e) **Suomeen** äitienpäivän vieton toi Kotikasvatusyhdistyksen sihteeri Vilho Reima. (f) Hän vieraili 1910 Yhdysvalloissa ja tutustui siellä sikäläiseen äitienpäivän viettoon. Suomeen tullessaan hän alkoi kirjoittaa aiheesta lehtiin.
 --
 [Vaasan ylioppilaslehti (Internetistä).]

Esimerkki 33 on kissoista kertovasta tekstistä. Katkelman ensimmäinen kappale käsittelee kissan hoitoa kerrostalossa. Lauseella g alkavassa toisessa kappaleessa siirrytään toiseen tilaan: kerrostalosta omakotitaloon. Esimerkin 34 ensimmäisessä kappaleessa kerrotaan äitienpäivän synnystä. Lauseella e alkavassa toisessa kappaleessa siirrytään Suomeen. Molemmissa esimerkeissä alussa oleva paikan adverbiaali synnyttää kontrastin edeltävään tekstiin ja osoittaa näkökulman vaihdosta uuden kappaleen alussa.

Omanlaisiaan ovat tapaukset, joissa yksittäinen pro-muotoinen ajan tai paikan adverbiaali sijoittuu lauseen alkuun ja joissa ei välttämättä synny adverbiaalinen sarjaa, kuten esimerkissä 32 (aliurakoinnista), tai näkökulman vaihdosta, kuten esimerkeissä 33 (kissoista) ja 34 (äitienpäivästä):

- (35) Ikioma talo naisille
 (a) Suomalainen näyttelijä Anna-Leena Mäki-Penttilä ja afrikkalainen lääkäri rakastuivat. (b) Heille syntyi lapsi (c) ja nainen päätti asettua Afrikkaan Mbeeniin. (d) → **Siellä** hän halusi puuhata kylän naisille yhteisen kokoontumispaikan ja lapsille kirjaston. (e) Pikku hiljaa syntyi suunnitelma naistentalosta. (f) Urakka kuunsaarella -dokumentti kertoo -- kehitysyhteistyöprojektista
 --.
 [Kielipankki: Aamulehti 1999.]

²⁸ ISK:ssa ei mainita prahalaisen koulukunnan tutkijoita, kuten Daneš ja Firbas. Siinä erotetaan vain jatkuva (= pysyvä) ja vaihtuva teema (2004: 1309).

²⁹ Esimerkki muuten edustanee jakautuvaa teemaa, jonka mainitsin jakautuvan reeman kohdalla (s. 41).

- (36) (a) Thales kehotti Pythagorasta matkustamaan Egyptiin syventääkseen filosofista ja matemaattista koulutustaan. (b) Egyptissä hän eli 15 vuotta pappien keskuudessa opiskelemissa. (c) → **Siihen aikaan** hän vaihtoi myös kreikkalaisen nimensä, Mnesarkhos, Pythagoraaksi, joka tarkoittaa »sitä, joka tuntee Jumalan kuin auringon». (d) Egyptin lisäksi hänen kerrotaan käyneen myös Babyloniassa. [Wikipedia s. v. Pythagoras.]

Esimerkin 35 d-lauseen proadverbi *siellä* kytkeytyy edellisen lauseen adverbiaaleihin *Afriikkaan Mbeniin ja* esimerkin 36 c-lauseen ajan adverbiaali *siihen aikaan* kytkeytyy edellisessä lauseessa ilmaistuun aikaan: aikaan, jolloin Pythagoras eli Egyptissä. Näissä esimerkeissä sivuteema ei käsittäkseni välttämättä synnytä kontrastia.³⁰

Melajärvi (2007: 46) on kiinnittänyt huomion seuraavanlaisiin sivuteemoina toimiviin habitiivis-lokatiivisiin adverbiaaleihin:

- (37) [Neitokakaduja käsittelevistä nettisivuista. Pääotsikko: Värien periytyminen. Alaotsikko: Kromosomit]
 (a) → Ihmisnaisella on kaksi sukupuolikromosomia, (b) joka [!] on nimetty kirjaimella X. (c) — Miehellä puolestaan on yhden X-kromosomin lisäksi myös toinen, nimeltä Y. (d) → **Linnuilla** tämä on kuitenkin toisin päin. (e) Lintujen sukupuolikromosomeja nimetään kirjaimilla Z ja W. (f) → **Naaraila** sukupuolikromosomit ovat W ja Z, (g) kun taas → **koiraalla** ne ovat Z ja Z. Z vastaa ihmisen X-kromosomia, W vastaa Y-kromosomia. [Neitokakadut (Internetistä).]

Tässä sivuteema selvästi tuo esille kontrastin ensin lintujen ja ihmisten välillä, sitten naaraiden ja koiraiden välillä. Melajärvi esittää, että d-, f-, ja g-tyyppisissä tapauksissa lauseessa on kaksi »puheenaihetta». Tämä pitää paikkansa siltä osin, että lause koskee sekä sivuteemaa että teemaa, mutta sivuteema toimii tekstissä kuitenkin eri tavalla kuin varsinainen teema: se tarjoaa näkökulman varsinaisille teemoille, d-lauseen tiivistysteemalle *tämä* ja f- ja g-lauseiden teemoille *sukupuolikromosomit/ne*, jotka selkeästi liittyvät tekstin teemankulkuun.

Myös objektit ja muut verbin pakolliset argumentit voivat toimia orientoivina sivuteemoina. Toisinaan ne muistuttavat käytöltään edellisessä alaluvussa mainittua jakautuvaa reemaa tai pääteltävää teemaa. Esimerkki 38 on ISK:sta; esimerkki 39 on jo ollut esillä (ks. esim. 33).

- (38) (a) Jari Karhu johtaa *postimuseota*, (b) mutta → *ei itse keräile postimerkkejä*. (c) Hänen rakkain harrastuksensa on jääkiekko. (d) → **Kirjeitä** Karhu ei juuri kirjoittele, (b) mutta → **postikortteja** hän lähettelee mielellään paljonkin. [ISK 2004: 1319.]
- (39) (a) Kissasta ei ole seuraa kävelyretkille, (b) mutta toisaalta sitä → *ei myöskään tarvitse kuljettaa ulos*. (c) → **Liikunnantarpeensa** se saa tyydytetyksi jopa kaupunkiasunnossa, (d) → **tarpeensa** se suorittaa lehtisilpulla tai muoviritilällä pohjustettuun vatiin. [HKV-korpus / Kauneus & terveys 10/77: 86–87.]

³⁰ ISK:ssa (2004: 1318) huomautetaan, että välillä vaikuttaa siltä, että on samantekevää, onko ajan tai paikan adverbiaali lauseen alussa vai verbin jälkeen. Näin varmaan on: käsittäkseni erot eivät ole koskaan mustavalkoisia ja kategoriat ovat pikemminkin prototyyppisiä (Shore 1996). ISK:ssa annetut esimerkit sisältävät kuitenkin juuri pro-muotoisen ajan adverbiaalin (*siihen aikaan*), joka muutenkin tuntuu poikkeavan ajan tai paikan adverbiaaleista, joissa ei ole pro-ainesta.

Tekstin teemankulun kannalta on selvää, että esimerkissä 38 varsinainen teema on *Jari Karhu*,³¹ esimerkissä 39 *kissa*. Sivuteemat motivoituvat edeltävässä tekstissä esiintyvistä reemoista, jotka olen merkinnyt kursiivilla. Esimerkin 38 b-lauseen reemassa mainitaan postimerkit, jotka ovat meronyymisessä suhteessa kirjeisiin ja postikortteihin. Esimerkissä 39 suhde on implisiittisempi: kissaa kuljetetaan ulos joko liikunnan tai tarpeen tekemisen takia.³²

Toisaalta sivuteemoina esiintyy yksittäisiä objekteja, jotka eivät ole ainakaan eksplisiittisesti tekstiyhteydestä motivoituneita:

- (40) [Otsikot: Golf on nykyisin Pirkko Työläjärven lempiharrastuksia. Mitä kuuluu Pirkko Työläjäjärvi]
 (a) Entisen Turun ja Porin läänin viimeinen maaherra Pirkko Työläjäjärvi, 61, viettää nykyisin rentoja eläkeläispäiviä. (b) Aika ajoin hän matkaa Espanjan lämpöön golfaamaan, ruokaa laittamaan ja lukemaan.
 (c) Juuri tällä viikolla hän on miehensä kanssa taas palannut loskaiseen kotimaahan, Helsingin kautta Raumalle. (e) Pysyvä asunto on Turussa.
 (f) → **Mahdollisen paluunsa päivänpolitiikkaan** hän tyrmää vahvasti »ei koskaan, ihan varmasti ei!»
 (g) – Minun periaatteeni on aikansa kutakin, piste. – –
 [TS12.3.2000 (verkkolehti).]

Lauseen f sivuteema muistuttaa ulkoa tullutta (varsinaista) teemaa. Vaikka tekstissä mainitaan, että Työläjäjärvi on toiminut Turun ja Porin läänin maaherrana, siinä ei ole mainintaa päivänpolitiikasta. Tätä voidaan kuitenkin luonnehtia »ilmassa olevaksi näkökulmaksi», joka perustuu oletetun lukijan tietoihin: maaherran virkaan siirrytään yleensä poliittisen uran jälkeen, Työläjäjärvi toimi SDP:ssä ja oli pitkäaikainen kansanedustaja ja moninkertainen ministeri. Mutta intertekstuaalisen (eli muihin teksteihin perustuvan) yhteyden lisäksi tällainen yksittäinen sivuteema saattaa synnyttää dialogisuuden vaikutelman, toisin sanoen sen, että kyseessä on toimittajan kysymys nominaalistettuna. Tätä vaikutelmaa vahvistetaan saman lauseen reemassa ja seuraavassa lauseessa, joissa Työläjäjärven vastaukset on esitetty suorina esityksinä.

ONKO TEEMATTOMIA LAUSEITA?

ISK:ssa (2004: 1316) todetaan, että jos lause on teematon, se alkaa finiittiverbillä (esimerkiksi *syttyi sota*). Moni ISK:n mainitsema teematon lause on tietenkin teematon siinä mielessä, että lauseessa ei ole teema-NP:tä. Mutta voi kuitenkin kysyä, onko sellaisia lauseita, jotka eivät koske mitään.

Maininta teemattomista lauseista esiintyy ISK:n luvussa (2004: 1303–1334), jossa käsitellään sanajärjestystä. ISK:n kuvaus perustuu kenttäkuvaukseen, joka on edelleenkehitetty Vilkkunan kuvauksesta (1989; ks. myös Shore 1990). Keskeistä ISK:n kenttäkuvauksessa

³¹ Tiedossani ei ole laajempaa alkuperäistä tekstiyhteyttä esimerkille 38, mutta jo tämän katkelman perusteella vaikuttaa siltä, että artikkeli käsittelee Jari Karhua.

³² Ei liene sattuma, että molemmissa esimerkeissä on kielto ja konsessiivinen konjunktio *mutta*: *mutta ei itse keräile postimerkkejä* (38), *mutta toisaalta sitä ei myöskään tarvitse kuljettaa ulos* (39). Kielto liittyy usein kontrastiin, ja vaikuttaa siltä, että se esiintyy tekstissä usein konsessiivisten ilmausten kanssa (ks. Virtanen 2007).

on alkukenttä, joka jakautuu esikenttään ja teemapaikkaan, ja loppukenttä. Muun muassa edellisessä alaluvussa käsitellyt sivuteemat kuuluvat esikenttään:

ESIKENTTÄ	TEEMA	LOPPUKENTTÄ
Viime vuosikymmenellä	me suomalaiset	kulutimme ennätysmäärän ulkomaisia tuotteita.
Ruotsissa	rakentajat	ovat useimmiten pääurakoitsijan palkkalistoilla
Liikunnantarpeensa	se [= kissa]	saa tyydytetyksi jopa kaupunkiasunnossa

Esikenttään kuitenkin voidaan ISK:n mukaan sijoittaa myös muun muassa partikkelit (*kyllä sen aina tietää*) ja finiittiverbi(nosa)t (*oletko sinä nähnyt Hannaa? onpa täällä kuuma*).

ISK:n ratkaisut ovat ymmärrettäviä siinä mielessä, että luvun keskipisteessä on sanajärjestys eikä tematiikka. ISK:n kuvauksen perustelut ovat kuitenkin melko implisiittisiä, ja monet ISK:n esimerkit ovat taulukoissa esitettyjä irrallisia lauseita. Monista lausetyypeistä ei ole lausuttu juuri mitään, ja lukija joutuu arvailemaan analyysien perustelut sen pohjalta, miten esimerkit on jaettu taulukoissa eri kenttiin. Tämäkin on ymmärrettävää ISK:n kokoisessa ja laajuudessa teoksessa. Kyseessä on silti vahva ja vaikutusvaltainen kannanotto teemaan, annettuuteen, muodon ja funktion suhteeseen.

Ongelmallista ISK:n kuvauksessa on se, että muoto (syntaktinen paikka) ja funktio (esim. se oliio tai asia, johon sanottu ensisijaisesti liittyy) on irrotettu toisistaan. Kuten tässä artikkelissa on käynyt ilmi, funktionaalinen lähestymistapa taas perustuu siihen, että muoto ja funktio (tai merkitys) ovat sidoksissa toisiinsa: ne ovat realisaatiosuhteessa toisiinsa. Mutta lisäksi muodon ja funktion toteutuminen ei välttämättä ole yksinkertaista. Esimerkiksi teema ei välttämättä toteudu aina tietyssä syntaktisessa (verbinetisessä) paikassa, ja lauseen tekstuaalinen jäsenyys voi olla erilainen eri lauseyhteyksissä. Tällaista erilaista tekstuaalista jäsenystä käsitellen tässä alaluvussa, kun pohdin lauseita, jotka ovat ISK:n mukaan teemattomia. Teema–reema-jäsenyykseen vaikuttaa myös muun muassa lauseen modaalinen tai retorinen tehtävä sekä lauseen tehtävä ja asema lauseyhdistelmässä. Käsitellen näitä muita erikoistapauksia seuraavissa alaluvuissa.

Teemattomina ISK:ssa (2004: 1316) pidetään muun muassa verbialkuisia 1. ja 2. persoonan lauseita, sillä niissä ei ole ilmipantua konstituenttia teemakentässä. Puhujaan ja kuulijaan – tai kirjoittajaan ja lukijaan – viittaavia muotoja käsitelin informaatioluvussa, jossa toin esille niiden erikoisaseman informaationkulun kannalta. Niiden erikoisasema heijastuu myös siinä, että standardoidussa kirjakielessä 1. ja 2. persoonan nominisubjekti jää tavallisesti ilmaisematta.³³ Esimerkiksi seuraavan tekstikatkelman alussa ja lopussa olevat lauseet olisivat ISK:n mukaan teemattomia, b- ja c-lauseen teemat olisivat taas *minulla* ja *minä*:

(41) [Otsikko: Ehdokkaan oma esittely]

	TEEMA	LOPPUKENTTÄ
(a)		Olen 42-vuotias lakimies ja yrittäjä (oma lakiasiaintoimisto).

³³ Myös monessa muussa kielessä subjektipronomini jää ilmaisematta, ja useimmissa sekä puheessa että kirjoituksessa (ks. WALSH 2005: 410–413).

- (b) Minulla on monipuolinen kokemus elinkeinoelämästä ja julkisesta hallinnosta. – –
 (c) Erityisesti minua kiinnostaa ideoida kuntapalveluiden uusia tehokkaampia tuottamistapoja sen varmistamiseksi, että kykenemme turvaamaan laadukkaat palvelut toimien samalla taloudellisesti kestäväällä pohjalla. – –
 (d) Olen avioliitossa ja 6-vuotiaan esikoululaisen isä.

[HS: Kunnallisvaalikone 2004.]

Jos kuitenkin lähdetään siitä, että teema voi toteutua eri tavalla erilaisissa syntaktisissa yhteyksissä, niin voidaan miettiä ISK:n (2004: 1308) sanoin, mikä on puheenaihe eli olio tai asia, »johon sanottu ensisijaisesti liittyy». Tekstin tematiikan kannalta lauseet a ja d liittyvät ilman muuta kirjoittajaminään, kuten myös lauseet b ja c, joissa pronomini on ilmipantu. Teeman viittauskohde a- ja d-lauseissa näkyy finiittiverbin persoonapäätteestä.³⁴ Voi ajatella, että verbinetinen paikka on ikään kuin varattu subjektipronominille:

TEEMA	REEMA
['minä']	Olen ₁ 42-vuotias lakimies ja yrittäjä.

Tämä »paikkavaraus» näkyy silloin, kun *minä* on standardoidussa kirjoitetussa kielessä ilmipantuna: esimerkiksi *minäkin olen 42-vuotias*.³⁵ Tapauksissa, joissa subjektipronomini on ilmipantuna, luodaan yleensä jonkinlainen kontrasti (ks. esimerkkiä *18 minäkin puhuin ruotsia*).

Teeman verbinetinen paikkavaraus 1. ja 2. persoonan tapauksissa näkyy myös, kun teeman eteen sijoittuu toinen NP, kuten seuraavissa esimerkeissä adverbiaali *nuorempana* (käytän ylöspäin viittaavaa nuolta eksoforisen viittauksen merkinä):

(42)	(a)	TEEMA	REEMA
	(b)	Tuija	on musikaalinen ihminen,
	(c) ja	[←∅]	laulaa mielellään
	(d) Nuorempana	[←∅]	kuuntelee paljon musiikkia.
		hän	on soittanut pianoa – –.
			[Kotikadun henkilöt (internetistä).]
(43)	(a)	[↑ 'minä']	Soitan akustista kitaraa
	(b) ja	[← 'minä']	ääntelen kitaransoiton päälle – –.
	(c) Nuorempana	[← 'minä']	soitin sähköbassoa pitkätukkayhtyeissä.
			[Henkilökohtainen kotisivu.]

Molemmissa esimerkeissä adverbiaali *nuorempana* toimii näkökulmana varsinaiseen teemaan: 42:ssä Kotikadun henkilöön Tuijaan ja 43:ssä taas tekstin minään (kotisivun

³⁴ Olen aiemmin sanonut näitä taka-alaietetuiksi teemoiksi (Shore 1992: 358), mutta nimitys on hieman harhaanjohtava, sillä subjektipronominin poisjättö on yksinkertaisesti kirjakielen konventio, ja pronominin ilmipano on yleensä tunnusmerkkinen (Helasvuo 1988: 67–68; Shore 1992: 349–358).

³⁵ Puheaktipronominin paikkavaraus näkyy myös siinä, että puhekielen koodin mukaisessa kirjoituksessa on teemana *mä* (ks. esim. 16 edellä).

kirjoittajaan). ISK:n logiikan mukaan taas *hän* on teemana esimerkissä 42 ja *nuorempana* on teemana esimerkissä 43.

ISK:n mukaan myös verbialkuiset lauseet, joissa on tekstuaalinen ellipsi (anaforinen nolla), ovat teemattomia. Jos näkökulmaa teemaan ei rajata irralliseen lauseeseen, myös elliptiset lauseet ovat erikoisasemassa. Ne jäsenyvät eri tavalla kuin muut tekstilauseet, sillä ne ovat tekstisidonnaisempia ja niiden teemat ovat löydettävissä edeltävästä tekstistä, kuten Ahon Rautatie-romaanista otettu esimerkki (7) *Eivät puhuneet mitään toisilleen* osoittaa.

Myös verbialkuiset tilalauseet (*oli lämmin kesältä*), ilmiölauseet (*syttyi sota*) sekä jotkin passiivilauseet (*eletään 1800-lukua*) ovat usein elliptisiä. Esimerkiksi jos tekstissä esiintyy lause *oli kesä* tai *vallitsi hiljaisuus*, se ei esiinny tyhjiössä, vaan sen temporaaliset tai spatiaaliset puitteet on esitelty edeltävässä tekstissä (Vilkuna 1989: 167–168; Shore 1992: 364; Makkonen-Craig 2005: 54).³⁶

- (44) Tullin arvonmäärittäjät apukoulussa
– – kokous pidettiin maaliskuun 3. päivänä Tullihallituksessa. Tullista olivat paikalla Marko Koski ja – –. Ilmapiiiri oli hyvin myönteinen. Kokouksen kuluessa käsiteltiin myös Helinin G-sarjan auton markkina-arvon määrittämistä. Todettiin, että Tulli oli aikaisemmin määritellyt autoveropäätöksiä tehdessään vastaavat autot noin 13 000 euron markkina-arvoon. Kurko ihmetteli, miten on mahdollista, että Tulli päätyi 13 000 euron sijasta ensin noin 25 000 euron ja sitten noin 21 000 euron markkina-arvoon. Markkina-arvotyöryhmän avainhenkilöt olivat paikalla. → **Vallitsi syvä hiljaisuus.** Marko Koski rikkoi sen ja kysyi suoran kysymyksen: – –.
[Tullia käsittelevästä artikkelista (Internetistä).]

Tekstiä lukiessa ei liene epäselvää, missä ja milloin vallitsi syvä hiljaisuus: (maaliskuun 3. päivänä Tullihallituksessa pidetyssä) kokouksessa. Jos tekstistä ei löydy temporaalisia tai spatiaalisia puitteita, ilmaus itse voi toimia puitteena tekstile: esimerkiksi lause *eletään 1800-lukua* esiintyy Mauri Kunnaksen Koiramäen talossa -lastenkirjan alussa. Lause koskee kirjan esittämää maailmaa kuvineen.

Käsitteäkseni on kuitenkin myös sellaisia verbialkuisia lauseita, joita voidaan pitää teemattomia. Ne ovat teemattomia juuri sen takia, että niissä ei kuljeteta teemaa eteenpäin. Niillä on joko a) tekstuaalinen tehtävä, jolloin niillä jäsennetään tekstiä ja kerrotaan lukijalle, mitä tulemaan pitää, tai b) interpersoonainen tehtävä, jolloin niillä luodaan vuorovaikutusta kirjoittajan ja lukijan välille tai ilmaistaan suhtautumista asiaan. Makkonen-Craig (2005) on tutkinut sanomalehtiteksteistä muun muassa verbialkuisia passiivilauseita, joita hän kutsuu dialogisiksi passiivilauseiksi, ja hän on esittänyt niille erilaisia diskurssitehtäviä (mts. 67–163). Vaikka Makkonen-Craig ei tutkimuksessaan käsittele teemankulkua, hänen analyysistään käy selväksi, että monet verbialkuiset passiivilauseet toimivat teksteissä suhtautumisen ilmaisimina (*sanotaan suoraan*) tai metatekstuaalisina kommentteina esimerkiksi jäsentämällä tekstiä (*palataan tähän asiaan vähän jäljempänä*).

Suhtautumista voidaan ilmaista myös lauseen alussa olevalla verbin ja predikaatiivin rakenteella, jota käytetään muun muassa infinitiivisubjektilauseessa (esim. *on tyhmää*

³⁶ Tästä huomautetaan myös ISK:ssä (2004: 855), mutta luvussa, jossa esitellään ilmiölauseita.

maksaa liikaa) ja lausesubjektilauseessa (esim. **on hyvä, että näistä asioista keskustellaan**). Palaan suhtautumiseen hieman tarkemmin alaluvussa, jossa käsitelen lauseyhdistelmiä.

TEEMA VERBIN JÄLKEEN

Tähän asti olen käsitellyt ainoastaan yhtä interpersoonaista (modaalista) lausetyyppiä eli deklaratiiivia, joka tosin on yleisin lausetyyppi useimmissa kirjoitetuissa tekstilajeissa, ja huomioni on kohdistunut teksteihin, joita voisi luonnehtia monologisiksi. Mutta monologisiin teksteihin voidaan eri keinoin tuoda myös dialogisuutta (ks. Fairclough 1994; Makkonen-Craig 2005: 25–29). Ensinnäkin interrogatiivilauseita saatetaan käyttää myös tekstissä, joka on enimmäkseen monologinen:

- (45) Antiikin Titanicit, 15.11.
 (a) Rooman lähellä sijaitsevan Nemi-järven pohjalta löytyneet kaksi valtavaa alusta olivat aikanaan roomalaisen laivanrakennustaidon mestarinäytteitä. (b) → Olivatko ne pelkästään keisari Caligulan ylellisiä huvipursia vai suunnitellun suurilaivaston lippulaivoja? (c) Mussolinin esille nostamat alukset tuhoutuivat toisen maailmansodan pommituksista, (d) mutta tutkijoille ne ehtivät kuitenkin paljastaa täysin uusia piirteitä antiikin insinöörien kekseliäisyydestä.
 [Ylen nettisivuilta.]

Lauseen a teema *Rooman lähellä sijaitsevan Nemi-järven pohjalta löytyneet kaksi valtavaa alusta* jatkuu pysyvänä myös interrogatiivilauseessa b sekä myös lopun tekstin lauseissa (c ja d). Hallidayn (1994 [1985]: 46, 52–54) mukaan vastaavanlainen englannin kielen interrogatiivilause on kaksiosainen teema: varsinaisen eksperientaalisen (eli topikaalisen) teeman lisäksi lauseessa on myös interpersoonainen teema. Jos Hallidayn kuvausta sovelletaan sellaisenaan suomeen, lauseen 45b interpersoonainen teema on *olivatko*. Halliday laskee interpersoonaisiksi teemoiksi myös lauseen alkuun sijoittuvat vokatiivit, modaaliset ainekset ja interrogatiivipronominit, mutta hän ei perustele analyysia. Jos halutaan puhua interrogatiivilauseen interpersoonaisesta teemasta, se on käsittääkseni verrattavissa sivuteemaan: alussa oleva verbi sekä interrogatiivinen partikkeli (*-ko/kö*) tuovat sivuteeman tavoin tietyn näkökulman teemaan — interrogatiivilauseissa teemaan tuodaan interpersoonainen näkökulma.

Teema sijoittuu verbin (tai sen osan) jälkeen myös muissa retorisesti poikkeavissa lauseissa, joissa luodaan dialogisuutta. ISK:ssa (2004: 1325–1326) näitä sanotaan kantaa ottaviksi ja reaktiivisiksi lauseiksi:

- (46) Liian paksu perhonen ei kuulu perhossarjaan
 Harva oli kuullutkaan kirjailija Sisko Istanmäen nimeä ennen vuotta 1995. Tuolloin ilmestyi romaani Liian paksu perhoseksi. Se nousi heti Finlandia-ehdokkaaksi. Romaanista syntyi tv-elokuva, joka keräsi palkintoja ja mainetta. Näytelmäversio on menestynyt monissa teattereissa.
 Tosi tarina -sarjan dokumentissaan Sisko Istanmäki toimittaja Airi Valkama ottaa selvää, minkälainen ihminen yli kuusikymppisenä kirjailijaksi ryhtynyt Istanmäki oikein on.
 → **Olihan Istanmäki kirjoittanut ennenkin.** Lukion jälkeen hän toimi kesäharjoittelijana Ilkassa ja aloitti toimittajatutkinnonkin, mutta avioituminen katkaisi opinnot —.
 [Kielipankki: Aamulehti 99.]

NP *Istanmäki* liittyy selvästi teemankulkuun, ja se ilmaisee aiheen, jota lause koskee. Lihavoidun lauseen dialogisuus syntyy siitä, että edellisessä kappaleessa oletetaan, että Istanmäki ryhtyi kirjailijaksi vasta 60-vuotiaana. Tämä sitten kumotaan lihavoidussa lauseessa.

Kun lauseen tai lauseyhdistelmän alussa on adverbiaali tai adverbiaalilause, teema saattaa sijoittua finiittiverbin (tai sen osan) jälkeen, kuten seuraavissa esimerkeissä, joiden alussa olevat adverbiaalilauseet olen kursivoinut:

- (47) Työllistymisessä suuria eroja
Vaikka ammattitutkinnon suorittaneiden työttömyys on laskussa, → on se edelleen samaa luokkaa kuin nuorisotyöttömyys keskimäärin eli noin 20 prosenttia.
 [TS 22.5.2006 verkkolehti.]
- (48) *Köyhänkin* pitää maksaa vuokraa, syödä ja juoda. *Mikäli köyhä elää luksuselämää, → saattaa hän joutua jopa maksamaan myös vedestä, sähköstä, puhelimesta, tv-luvasta, sanomalehdestä, vaatteista jne. Mikäli hänellä on todellakin varaa näihin ylellisyyksiin, → ei hän ole mikään köyhä.*
 [Kielipankki: Aamulehti 1999.]

Inversio, käännteinen järjestys, ei tietenkään välttämättä aina tarkoita, että teema tulee verbin jälkeen, mutta näiden esimerkkien merkityissä kohdissa verbin jälkeinen NP on »se, mitä lause koskee» ja se on myös teemankulun kannalta katsottuna pysyvänä teimana. Inversiota käsitellään ISK:ssa (2004: 1067, 1315), jossa sanotaan, että saksan ja ruotsin vaikutuksesta suomeen tullut käännteinen järjestys on vähentynyt kielenkäytössä. Käännteinen järjestys tuntuu kuitenkin vakiintuneen tiettyihin semanttis-syntaktisiin yhteyksiin. Yllä olevista esimerkeistä 47 ja 48 ja ISK:n esimerkeistä syntyy vaikutelma, että myös alussa olevan adverbiaalilauseen jälkeinen verbi-alkuisuus liittyy dialogisuuteen, tekstin sisäiseen vuorovaikutteisuuteen. Ne esiintyvät nimittäin argumentatiivisissa yhteyksissä: adverbiaalilauseessa oletetaan tai väitetään jotain, ja päälauseessa sitten otetaan siihen kantaa tai reagoidaan siihen.

LAUSEYHDISTELMÄT

Sen lisäksi, että lauseet esiintyvät useammassa tekstilajissa yksin (ns. yksinkertaisina lauseina), ne muodostavat muiden lauseiden kanssa lauseyhdistelmiä (*clause complexes*). Tässä artikkelissa olen tähän asti käsitellyt lähinnä päälauseita, sillä teemankulku tapahtuu **pääasiallisesti** päälauseiden kautta. Havainnollistan asiaa seuraavalla katkelmalla, jossa kerrotaan Mies vailla menneisyyttä -elokuvan päähenkilöstä. Päälauseen teemat on merkitty kaksoisviivalla, sivulauseen yksinkertaisella viivalla:

- (49) (a) Elokuvan päähenkilö on »mies vailla menneisyyttä». (b) Hän saapuu junalla Helsinkiin, ilmeisesti työnhakuun, (c) ja hänet hakataan jo Kaisaniemen puistossa.
 (d) Sairaalassa hän kuolee, (e) jolloin lääkäri pääsee jatkamaan työtään synnytysosastolle.
 (f) Silloin hakattu nousee kuolleista kuin Lasarus. (g) Tai [←g] saa toisen mahdollisuuden niin kuin Jean Cocteaun Orfeus. (h) Hän päätyy Sompasaa- ren jättömaalle asunnottomien joukkoon; maanpäälliseen paratiisiin, (i) jossa ihmiset iloitsevat vähästä.
 [HS Viikkoliite NYT 9/2002 s. 39.]

Kuten katkelmasta näkyy, henkilöä kuvataan päälauseissa: a–d, f–h, relatiivilause e toimii kommenttina, jossa kerrotaan edellisen lauseen seurauksista, ja relatiivilause i toimii NP:n osana, substantiivin määritteenä.

Lauseiden rinnastusta on käsitelty monelta kannalta (esim. Penttilä 1963: 644–647; Hakulinen ja Karlsson 1979: 331–335; Kalliokoski 1989; ISK 2004: mm. 1028–1029), mutta tekstin kulun kannalta lienee yksinkertaisinta Hallidayn (1994 [1985]: 219) tavoin kutsua rinnasteisten lauseiden ensimmäistä lausetta alkavaksi lauseeksi (*initiating clause*) ja toista jatkavaksi lauseeksi (*continuing clause*), sillä rinnasteisen lauseen tekstuaalinen tehtävä on lähinnä siinä, että se vie tekstiä eteenpäin (ks. myös Shore 1992: 137–166).³⁷

Alisteisia lauseita on monenlaisia, ja tekstin kulun kannalta on tärkeää erottaa ne eri ryhmiin niiden tehtävän mukaan. Adverbiaalilause on alisteinen päälauseelle, ja adverbiaalin tapaan se kertoo päälauseen ajasta, syystä, seurauksesta, ehdosta tms. Jo tällainen adverbiaalilauseeseen semanttinen luonnehdinta kertoo, ettei adverbiaalilauseella ainakaan tyypillisesti ole samantyyppistä jatkavaa ja eteenpäin vievää tehtävää kuin päälauseella vaan siinä rajataan päälauseen tulkintaa jostakin näkökulmasta (ajan, syyn, ehdon jne.). Seuraavassa esimerkissä adverbiaalilauseet toimivat lauseyhdistelmän etujäsenenä:

- (50) [Otsikko: Berliinin ilmasilta]
 → (a) **Kun kesäkuun 23. päivä vuonna 1948 Berliinin valot yhtäkkiä samuivat**, (b) kaupungin asukkaat saattoivat aavistaa, (c) että jotain outoa oli tekeillä. (d) Seuraavana aamuna selvisi, (e) että Neuvostoliitto oli saartanut Länsi-Berliinin. (f) Keskiviikon historiadokumentti palaa toisen maailmansodan jälkimaininkeihin ja kylmän sodan alkuvaiheisiin esittämällä ohjelman Berliinin ilmasilta (The Berlin Airlift).
 (g) Berliini oli yksi toisen maailmansodan suurimmista näyttämöistä. (h) → **Kun sota loppui**, kaupunki oli raunioina ja jakautunut kahtia. (i) Yhteys Länsi- ja Itä-Berliinin välillä kuitenkin toimi, (j) kunnes Neuvostoliitto katkaisi jokaisen tie-, rautatie- ja kanavayhteyden Länsi-Berliinin. [Ylen nettisivuilta.]

ISK:n (2004: 1058–1059) mukaan etujäsenenä toimiva adverbiaalilause (lauseet a ja h) ilmaisee »taustaksi asiointilan, jonka valossa hallitseva lause tulkitaan» ja »voi viitata myös tekstuaalisesti taaksepäin». (Ks. myös Herlin 1998: 62–74.)

Lauseyhdistelmän jälkijäsenenä olevalla adverbiaalilla ei ISK:n (2004: 1058–1059) mukaan taustoiteta, vaan se toimii »tulkinnan viitekohtana». Tämä on melko epämääräisesti sanottu, mutta toisaalta se ei käsittääkseni ole kaukana Chafen (1984) arkikielisemmästä huomiosta, että jälkijäsenenä adverbiaalilause täydentää päälauseen sisältöä. Se, mitä »tulkinnan viitekohdalla» mahdollisesti tarkoitetaan, ilmenee ISK:n esimerkeistä (2004: 1059) ja seuraavasta esimerkistä, joka on jatkoa edelliseen katkelmaan:

- (51) (k) Kaupunki joutui paniikin valtaan, (l) sillä sitä uhkasi nälänhätä. (m) Apua alkoi kuitenkin pian saapua, (n) → **kun Yhdysvallat ja Iso-Britannia aloittivat 2,5 miljoonan berliiniläisen avustamisen lentoteitse**. (o) Joka päivä, tarkalla kellonlyömällä kaupunkiin laskeutui lentokone elintarvikkeineen. (p) Tämä ilmasilta pelasti kaupungin. Samalla se joudutti Itä- ja Länsi-Berliinin jyrkkää jakautumista, (q) mutta myös lännen sotilasliitto NATO:n muodostumista.

³⁷ Tarvittaessa voidaan sitten miettiä, minkälainen semanttinen suhde lauseiden välille syntyy: onko kyse esimerkiksi additiivisesta tai konsessiivisesta suhteesta. Ks. esim. ISK 2004: 1039–1056, vrt. Halliday 1994 [1985]: 215–273.

Kun-lause toimii siis ISK:n mukaan tulkinnan viitekohtana, Chafen mukaan se täydentää päälauseita (m). Toisaalta voidaan ajatella, että tämäkin *kun*-lause esittää edellisten esimerkin 50 *kun*-lauseiden tavoin asiantilan, jonka valossa hallitseva lause *apua alkoi kuitenkin pian saapua* tulkitaan. Ja taustana se voi toimia riippumatta siitä, onko se alussa vai lopussa.

Adverbiaalilauseet ovat semanttisesti kirjavia, ja asia kaipaa lauseryhmittäin lisää tutkimusta tekstiaineiston pohjalta, mutta käsittääkseni etu- ja jälkijäsenenä toimivien adverbiaalilauseiden eroihin ei päästä pohtimalla ainoastaan lauseiden suhteita ja niiden semantiikkaa. Kun sanotaan, että etujäsenenä toimiva adverbiaalilause ilmaisee taustan, tulisi tämä käsittääkseni ymmärtää sillä tavalla, että lauseella on orientoiva tehtävä, joka on verrattavissa orientoiviin sivuteemoihin. Ainakin temporaalisen adverbiaalilauseen ja lausekeadverbiaalin tekstuaalinen samankaltaisuus on ilmeinen: adverbiaalina toimiva lause tai lauseke antaa ajallisen ulottuvuuden seuraavalle lauseelle, lauseyhdistelmälle tai jopa tekstikappaleelle: *Kun sota loppui* [vrt. *sodan jälkeen*], *kaupunki oli raunioina ja jakautunut kahtia. Yhteys Länsi- ja Itä-Berliinin välillä kuitenkin toimi* – –.

Downing (1991) laskee etujäsenenä toimivat adverbiaalilauseet temporaalisiksi kehyksiksi (\approx orientoiviksi sivuteemoiksi). Halliday taas tulkitsee vastaavanlaisia englanninkielisiä lauseyhdistelmiä kahdella tasolla. Esimerkiksi yhdistelmässä *kun sota loppui, kaupunki oli raunioina* on alisteisen lauseen teema *sota* ja hallitsevan lauseen teema on *kaupunki*. Yhdistelmätasolla taas *kun sota loppuu* on Hallidayn (1994 [1985]: 56–57) mukaan teema (eli se mitä yhdistelmä koskee) ja päälause *kaupunki oli raunioina* on reema.³⁸ Analysoidaan asiaa millä tavalla tahansa, on ainakin selvää, että tekstuaalisesti adverbiaalilause poikkeaa päälauseesta ja että etujäsenenä toimiva adverbiaalilause poikkeaa tekstuaalisesti jälkijäsenenä olevasta adverbiaalilauseesta.

Tekstuaalisesti omanlaisiaan ovat muun muassa yhdistelmät, joiden suhde perustuu projektiioon (eli referointiin laajasti ymmärrettynä, ks. Shore 2005). Koska projektiosuhteessa olevat yhdistelmät eivät välttämättä muodostu (finiittiverbillisistä) lauseista, puhun projektion kohdalla lauseiden sijaan osista tai ilmauksista. Projektiio tuo tekstiin (ainakin) kaksi tasoa: toisaalta kerrotaan kertojista, toisaalta kerrotaan siitä, mitä he kertovat (vrt. Kantokorpi, Lyytikäinen ja Viikari 1990: 147–171; Tammi 1992). Esitän seuraavaksi melko laajan katkelman eräästä Helsingin Sanomien artikkelista, sillä se toimii oivana esimerkkinä projektiosta ja teemankulusta. Merkitsen johto-osat lihavoimilla.

- (52) [Otsikko: **Poliisiraportti**: Dianan kuolema oli onnettomuus]
(a) Prinsessa Dianan kuolema oli onnettomuus ja monen sattuman summa, (b) **toteaa torstaina virallisesti julkistettu Britannian poliisin raportti**.
(c) »Päätelmämme on se, (d) että salaliittoteoriat ovat perättömiä. (e) Prinsessa Dianan kuolema oli traaginen onnettomuus», (f) **entinen poliisikomentaja John Stevens totesi tiedotustilaisuudessa esitellessään yli 800-sivuista raporttia**.
(g) Prinsessa Diana, hänen miesystävänsä Dodi Fayed sekä autonkuljettajana toiminut hotellin varaturvallisuuspäällikkö Henri Paul kuolivat Pariisissa, kun Paulin ohjaama Mercedes törmäsi Pont d’Alman tunnelin seinämään 31. elokuuta 1997. (h) Vain turvavyötä käyttänyt Fayedin henkivartija Trevor

³⁸ Vaikka sanotaan, että sivulause on teema yhdistelmätasolla, kuitenkin — kuten sanottu — itse teemankulku tapahtuu pääasiallisesti päälauseiden kautta.

Rees-Jones säilyi hengessä.

(i) **Uudet dna-testit todistavat**, (j) että autoa ajanut Paul oli vahvasti humalassa. (k) **Testit kumoavat epäilyt siitä**, (l) että Paulin verinäyte olisi vaihdettu humalatililan lavastamiseksi.

(m) **Raportti vahvistaa myös sen**, (n) ettei Diana ollut raskaana eikä suunnitellut kihlautumista Fayedin kanssa.

(o) Poliisikomentaja Stevensin mukaan kuninkaallinen perhe ei myöskään ole sotkeentunut turmaan. [HS 15.12.2006 s. B2.]

Jo otsikko kertoo kahdesta tasosta: raportista ja Dianan kuolemasta. Leipätekstin lihavoiduissa projisoivissa osissa (johtoilmauksissa) kerrotaan raportista ja siinä esityistä dna-testeistä sekä tiedotustilanteesta, jossa raporttia esitellään. Teemoina ovat muun muassa *entinen poliisikomentaja John Stevens, raportti ja uudet dna-testit*. Projisoidut osat (suorat tai epäsuorat esitykset) taas kertovat tutkimuskohteesta: Dianan kuolemasta ja siihen liittyvistä olosuhteista ja epäilyksistä. Teemoina ovat muun muassa *Prinsessa Dianan kuolema ja autoa ajanut Paul*. Lauseissa g–h on projisoimatonta kertontaa: niissä kerrataan kuolemaan johtaneen onnettomuuden pääosallistajat.³⁹

Kun tarkastellaan muita lauseyhdistelmiä tekstuaaliselta kannalta, myös niitä on lähestyttävä funktionaalisesti eli sen mukaan, mitä niillä tehdään tekstissä. Esimerkiksi restriktiivinen relatiivilause ei välttämättä vie teemankulkua eteenpäin vaan nimensä mukaisesti rajoittaa ja määrittää korrelaattiaan.

- (53) Muutenkin Sammakoiden suuri suku -dokumenttiin mahtuu paljon parittelua. Ohjelma esitetään lukuisten lapsiperheiden suosimassa Avara luonto -sarjassa. Se on useimmiten kiinnostavaa katsottavaa lapsille, sillä heitä kiehtovat kaikki eläimet. Tämän tietää jokainen, → **joka on nähnyt, millainen kuhina kehkeytyy yhdestä madosta päiväkodin pihalla**. [HS 28.4.2001 s. D4, esimerkin 14 jatkoa.]

Myöskään modaaliset ja metatekstuaaliset ilmaukset eivät edistä teemankulkua, vaan ne kertovat suhtautumisesta asiaan tai niitä käytetään jäsentämään tekstiä. Varsinainen teemakulku tapahtuu niiden yhteydessä syntaktisesti alisteisissa lauseissa. Esimerkiksi seuraavat asennejadjektiivin sisältävän verbin ja predikaatiivin muodostamat rakenteet *tärkeintä on* ja *on ihanaa* kertovat kirjoittajan suhtautumisesta asiaan.

- (54) Muutenkin kissan tavoille opettaminen on aika yksinkertaista, parempien huonekalujen raapiminen kielletään ropsauttamalla vettä suihkepullostaa kuonon päälle, eikä sitten paljon muuta tarvitakaan. Kissa katsoo, kuinka muut elävät ja asettuu sitten taloksi.
→ **Tärkeintä on**, että kiellettyjä asioita ei ole niin monta, että kissaa täytyy jatkuvasti komennella.
- (55) Molemminpuolinen lämmin tunne on arvokas asia, sillä kissan ystävyys on ansaittua, ei automaattisen vaiston ohjaamaa.
→ **On ihanaa**, kun kissa kulkee viskellen villiä häntäänsä, mutta katseessa tuike, joka kertoo onnellisesta asuinkumppanuudesta. [HKV-korpus /Kauneus & terveys 10/77: 86–87.]

³⁹ Projektio kattaa myös yhdistelmät, joiden johtoilmauksessa on mentaalinen verbi (esimerkiksi *ajatella, katsella, nähdä*); nämä tekevät vastaavalla tavalla teksteistä kaksitasoisia.

Verbialkuisia nollasubjektilauseita käytetään myös tekstissä ilmaisemaan suhtautumista. Esimerkissä 56 on kyse episteemisistä arvioista, esimerkissä 57 taas deontisuudesta.

- (56) Otsikko: Tyytymättömän miehen arvoitus
Niinistö on vaikeaselkoinen persoona. Harva tietänee, mitä hän näistä eduskuntavaaleista haki. – –
→ **On syytä olettaa**, että Niinistön mielessä oli sittenkin pääministeriys.
– – Kun pääministerin paikka oli ratkennut keskustalle, Niinistö sai Kokoomukselta erioikeuden tehdä valintansa. Kaikesta päätellen valinta oli vapaa. **Ei ole mitään näyttöä siitä**, että tasavallan presidentti olisi estänyt Niinistön ulkoministeriksi tulon, vaikka näin on vihjailtu. → **Voi kysyä**, että jos Tarja Halonen olisi kullisien takana torjunut Niinistön, miksi hän olisi nielaissut Ilkka Kanervan. [HS 21.4.2007 s. A5.]
- (57) Suomessa on tietoa ja asiantuntemusta, johon pohjautuen energiantuotantovaihtoehtojen vaikutuksia voidaan arvioida kokonaisvaltaisesti. Tieto on kuitenkin melko hajautuneena. Tilanne on hyvin samanlainen muissakin Euroopan maissa. → **Tulisi varmistaa**, että Suomessa yhdistetään eri tahojen tietämys niin, että voidaan hahmottaa paremmin mitkä bioenergia- ja ylipäätänsä energiaratkaisut ovat myös pitkällä aikavälillä kestäviä.
[Bioenergiaa käsittelevästä artikkelista (Internetistä).]

Molemmissa esimerkeissä teemankulku jatkuu *että*-lauseessa: esimerkissä 56 on viittaukset Niinistöön ja presidenttiin, esimerkissä 57 taas Suomeen.

LOPUKSI

Vaikka olen tässä artikkelissa osoittanut, että teema toteutuu tyypillisesti verbinetisenä NP:nä, olen argumentoinut sen puolesta, että tämä pätee lähinnä deklaratiivilauseisiin, joiden verbi on 3. persoonassa. Muun muassa 1. ja 2. persoonan, interrogatiivi- sekä kantaa ottavien lauseiden tekstuaalinen jäsenitys poikkeaa 3. persoonan deklaratiivilauseiden jäsennyksestä. Olen myös osoittanut, miten orientoivia sivuteemoja voidaan käyttää tekstiä jäsentävänä voimavarana.

Olen käsitellyt myös teemaa ja teemankulkua lauseyhdistelmissä, joissa pitää ottaa huomioon lauseen funktio yhdistelmässä. Teemankulku tapahtuu tyypillisesti päälauseissa. Projektiossa (referoinnissa) voi olla kaksi rinnakkaista teemankulkua: toinen johtoilmauksessa ja toinen suorassa tai epäsuorassa esityksessä. Muissa lauseyhdistelmissä toinen lause voi olla teemankulun kannalta tavalla tai toisella alisteinen toiselle, jolloin alisteinen lause ei välttämättä vie teemaa eteenpäin vaan toimii esimerkiksi metatekstuaalisena kommenttina.

En ole pystynyt syventymään tässä artikkelissa kaikkiin lauseen tekstuaaliseen jäsennykseen liittyviin ongelmiin: etenkin orientoivat teemat ja lauseyhdistelmät vaativat lisää tutkimusta. Lisää tutkimusta vaativat myös nollasubjektilliset ja passiivilauseet teksteissä. Lisäksi on vielä selvittämättä muun muassa erityyppisten teemojen tekstuaalinen käyttö: esimerkiksi miten paikallissijassa toteutunut teema poikkeaa kieliopillisissa sijoissa olevasta teemasta. Olen kuitenkin osoittanut, miten ongelmatapauksia kannattaa funktionaalista näkökulmasta lähestyä: on tarkasteltava samalla sekä lauseiden ja lauseyhdistelmien sisäistä jäsenystä että tekstin etenemistä ja jäsenystä.

AINEISTOLÄHTEET

- AHO, JUHANI 1969 [1884]: *Rautatie*. Helsinki: WSOY.
- Astmaopas: <http://www.allergia.com>. 11.1.2008.
- Aurinkomatkojen nettisivut: <http://www.aurinkomatkat.fi/> matkakohteet > Kroatia. 16.3.2007.
- Bioenergiaa käsittelevä artikkeli: Lea Kauppi: Bioenergiasta tarvitaan kokonaisnäkemystä (Kauppalehti 20.11.2006), julkaistu Suomen ympäristökeskuksen nettisivuilla: www.ymparisto.fi. 22.3.2007.
- Biologian oppikirjasta. Ks. Melajärvi 2007 muissa lähteissä.
- Elektroninen väitöskirja: Anttonen, Saira 1998 <http://herkules.oulu.fi/isbn9514251105/html/c113.html>. 17.3.2007.
- Gloria* 3/2002: I left my heart -palsta. Mirja Backmansson: Musiikkitalo nousee merestä.
- Henkilökohtainen kotisivu: <http://www.ouka.fi/hallinto/arkisto/ylitaloero>. Uudelleen tarkistettu 10.1.2008.
- HKV-korpus: Auli Hakulisen, Fred Karlssonin ja Maria Vilkun koostama korpus. Ks. HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: *Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus*. Publications 6. Department of General Linguistics, University of Helsinki: Helsinki.
- HS = *Helsingin Sanomat*.
- HS Viikkoliite *NYT*.
- HS: Kunnallisvaalikone 2004. Ehdokkaan oma esittely. <http://www2.vaalikone.fi/kunta2004/etusivu.jsp>. 19.3.2006.
- HÄRKÖNEN, ANNA-LEENA 1990: *Akvaariorakkautta*. Helsinki: Otava.
- Kajanne, Milla 1994: Ks. muut lähteet.
- Kauneus & terveys* 10/77. Pirkko Tuominen: Lue tämä ennen kuin otat kissan. *Keskisuomalainen* 1.12.2007 <http://www.ksml.fi> > uutiset > kulttuuri. 11.1.2008.
- Kielipankki: <http://www.csc.fi/kielipankki/>.
- Koiran ruokavalio: <http://personal.inet.fi/cool/magisch/lauma/barf.html> 5.5.2007.
- Kotikadun henkilöt: <http://www.yle.fi/kotikatu/index.php/henkilot> 5.5.2007.
- KUNNAS, MAURI 1980: *Koiramäen talossa*. Helsinki: Otava.
- Meri: Kampa. – VEIJO MERI 1962: *Tilanteita*. Helsinki: Otava.
- Melajärvi 2007. Ks. muut lähteet.
- Neitokakadut: <http://www.neitokakadut.com>. Uudelleen tarkistettu 11.1.2008.
- Oppikirja: Ks. Karlsson 1994 muissa lähteissä s. 91–92.
- Salama: Muistelo. – HANNU SALAMA 1974: *Tienviitta ja muita novelleja*. Helsinki: Otava.
- Salama: Sanottavaa. – HANNU SALAMA 1974: *Tienviitta ja muita novelleja*. Helsinki: Otava.
- STT:n tiedote: <http://www.stt.fi/fi>. 1.9.2000.
- Tiede* 2000 1/1984. Sirkka-Liisa Valle: Aids — mistä on kysymys?
- TS = *Turun Sanomien* verkkolehti: <http://www.turunsanomat.fi/>. 12.5.2007.
- Tullia käsittelevä artikkeli: Mainio.net > Autot - kanava > Tullilla omat pelisäännöt. Kirjoittanut: Jorma Viitanen. <http://www.mainio.net/print.asp?path=1;1132;1137;86001>. 10.2.2007.

Vaasan ylioppilaslehti: <http://lipas.uwasa.fi/yolehti/7-99/aiti.html>. 15.6.2002.
Wikipedia: <http://fi.wikipedia.org/wiki>. 5.3.2006.
Ylen nettisivut: http://historia.yle.fi/antiikin_keksintoja_1_3 ja http://historia.yle.fi/berliinin_ilmasilta 22.1.2007.

LÄHTEET

- ALONSO BELMONTE, ISABEL – McCABE-HILDAGO, ANNE 1998: Theme–rheme patterns in L2 writing. – *Didáctica (Lengua y Literatura)* 10: 13–31.
- AUSTIN, J. L. 1962: *How to do things with words*. Toinen laitos. Oxford: Oxford University Press.
- BROWN, GILLIAN – YULE, GEORGE 1983: *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DE BRUYNE, JACQUES 1995: *A comprehensive Spanish grammar*. Oxford: Blackwell.
- CHAFE, WALLACE L. 1984: How people use adverbial clauses. – C. Brugman & M. Macaulay (toim.), *Proceedings of the tenth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society Feb. 17–20, 1984* s. 437–449. University of California, Berkeley.
- 1987: Cognitive constraints on information flow. – Russell Tomlin (toim.), *Cohesion and grounding in discourse* s. 21–51. Amsterdam: John Benjamins.
- 1994: *Discourse, consciousness, and time*. Chicago: University of Chicago Press.
- DANEŠ, FRANTIŠEK 1974: Functional sentence perspective and the organisation of the text. – F. Daneš (toim.), *Papers on functional sentence perspective* s. 106–128. Prague: Academia.
- 1987: On Prague School functionalism in linguistics. – René Dirven & Vilém Fried (toim.), *Functionalism in linguistics* s. 3–37. Amsterdam: Benjamins.
- DOWNING, ANGELA 1991: An alternative approach to theme: A systemic-functional perspective. – *Word* 42: 119–143.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1994: Conversationalization of public discourse and the authority of the consumer. – R. Keat & N. Whiteley (toim.), *The authority of the consumer* s. 253–268. London: Routledge.
- FIRBAS, JAN 1983: On some basic issues of the theory of functional sentence perspective. – *Brno Studies in English* 15: 9–35.
- 1987: On the delimitation of the theme in functional sentence perspective. – René Dirven & Vilém Fried (toim.), *Functionalism in linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- 1992: *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University.
- 1995: Retrievability span in functional sentence perspective. – *Brno Studies in English* 21: 17–45.
- FRIES, PETER 1981: On the status of theme in English: Arguments from discourse. – *Forum Linguisticum* 6: 1–38.
- 1995: Themes, methods of development, and texts. – Ruqaiya Hasan & Peter Fries (toim.), *On subject and theme: A discourse functional perspective* s. 317–359.

- Amsterdam: John Benjamins.
- GHADESSY, M. (toim.) 1995: *Thematic development in English texts*. London: Pinter.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HALLIDAY, M. A. K. 1967a: Notes on transitivity and theme in English. Part 2. – *Journal of Linguistics* s. 199–233.
- 1967b: *Intonation and grammar in British English*. Mouton: The Hague.
- 1970: *A course in spoken English intonation*. London: Oxford University Press.
- 1977: Ideas about language. – M. A. K. Halliday, *Aims and perspectives in linguistics*. Occasional papers number 1 s. 32–49. Applied Linguistics Association of Australia. Melbourne: Language Centre, University of Melbourne. [Julkaistu uudestaan teoksessa Halliday 2003: 92–115.]
- 1988: On the ineffability of grammatical categories. – James D. Benson, Michael J. Cummings & William S. Greaves (toim.), *Linguistics in a systemic perspective* s. 27–51. Amsterdam: John Benjamins. [Julkaistu uudestaan teoksessa Halliday 2002: 291–322.]
- 1992: How do you mean? – Davies, Martin & Louise Ravelli (toim.), *Advances in systemic linguistic: Recent theory and practice* s. 20–35. London: Pinter. [Julkaistu uudestaan teoksessa Halliday 2002: 352–383.]
- 1994 [1985]: *An introduction to functional grammar*. Toinen, korjattu laitos. London: Edward Arnold.
- 1996: On grammar and grammatics. – Ruqaiya Hasan, David Butt & Carmel Cloran (toim.), *Functional descriptions: Language form and linguistic theory* s. 1–38. Amsterdam: John Benjamins. [Julkaistu uudestaan teoksessa Halliday 2002: 384–417.]
- 2002: *On grammar*. Collected works of M.A.K. Halliday, Volume 1. 2002. Toim. Jonathan J. Webster. London: Continuum.
- 2003: *On language and linguistics*. Collected works of M.A.K. Haliday, Volume 3. Toim. Jonathan J. Webster. London: Continuum.
- HALLIDAY, M.A.K. – HASAN, RUQAIYA 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- 1985: *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Deakin University, Australia: Deakin University Press. [Julkaistu uudestaan 1989: Oxford University Press: Oxford.]
- HARJA, VILHELMIINA 2001: Koherenssin ilmeneminen suomenoppijoiden kirjoittamissa kertomuksissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HEIKKINEN, VESA 1999: *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEIKKINEN, VESA – HIIDENMAA, PIRJO – TIILILLÄ, ULLA 2000: *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: Subjekteina ja objekteina toimivat nominilausekkeet puhutussa suomessa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 2001: *Syntax in the making: The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen »kun«*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

▷

- ISK 2004 = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARIJA – ALHO, IRJA: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK:n sananselityksiä 2005 = *Sananselityksiä: Ison suomen kieliopin termejä*. <http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk1/>.
- IVONEN, ANTTI – NEVALAINEN, TERTTU – AULANKO, REIJO – KASKINEN, HANNU 1987: *Puheen intonaatio*. Helsinki: Gaudeamus.
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAJANNE, MILLA 1994: Kertomuksen rakentaminen yksin ja yhdessä. Referointi, idiomisuus ja kerronnan valta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: Ja. *Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANTOKORPI, MERVI – LYYTIKÄINEN, PIRJO – VIKARI, AULI 1990: *Runousopin perusteet*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- KARLSSON, FRED 1994: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KARVONEN, PIRJO 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKELA, MERJA 1995: Variation of thematic structure within a text. – *SKY 1995* s. 103–123.
- KURONEN, MARJA-LIISA 2004: *Vakuutusehtotekstin uudistamisprosessi. Matkalla alamaisesta asiakkaaksi*. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- LAMBRECHT, KNUD 1994: *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURANTO, YRJÖ 2004: Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. – Boglárka Straszer & Anneli Brown (toim.), *Suomen kielen prosodian opettamisen ja oppimisen kysymyksiä* s. 47–116. Kakkoskieli 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- LUHTALA, ANNELI 2001: *On the origin of syntactical description in Stoic logic*. The Henry Sweet Society Studies in the History of Linguistics 7. Münster: Nodus Publikationen.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA: 1992a: *Akateemista metadiskurssia. Tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä*. Korkeakoulujen kielikeskusten julkaisuja n:o 46. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 1992b: Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä. – *Virittäjä* 96 s. 361–379.
- 1995: *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä Studies in Communication, 4. University of Jyväskylä.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulma*

- suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MAURANEN, ANNA 1993: *Cultural differences in academic rhetoric*. Frankfurt am Main: Lang.
- MÄNTYNEN, ANNE – SOLIN, ANNA – SHORE, SUSANNA (toim.) 2006: *Genre – tekstilaji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MELAJÄRVI, KATA 2007: Informaatorakenne lukion oppikirjateksteissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NEVALAINEN, TERTTU 1990: Some aspects of convergence in Finnish and English prosody. – Kalevi Wiik & Ilkka Raimo (toim.), *Nordic prosody V: Papers from a symposium* s. 236–255. Turku: University of Turku, Phonetics.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2., tark. painos. Helsinki: WSOY.
- PLATON 1982: *Teokset*. Viides osa. Suomennos: Marja Itkonen-Kaila, A.M. Anttila & Mariaana Tyyni. Helsinki: Otava.
- PRINCE, E. F. 1981: Towards a taxonomy of given – new information. – Peter Cole (toim.), *Radical Pragmatics* s. 223–255. New York: Academic Press.
- ROBINS, R.H. 1979: *A short history of linguistics*. Toinen laitos. London: Longman.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation. – *Language* 50(4): 696–735.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 1996: Some practices for referring to persons in talk-in-interaction: A partial sketch of a systematics. – Barbara Fox (toim.), *Studies in anaphora* s. 437–487. Amsterdam: John Benjamins.
- SCHLEPPEGRELL; MARY J. 2004: *The language of schooling: A functional linguistics perspective*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- SEARLE, JOHN R. 1969: *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA 1990: Maria Vilkuna: Free word order in Finnish: Its syntax and discourse functions. [Arvostelu.] – *Nordic Journal of Linguistics* 13: 89–101.
- 1992: Aspects of a systemic-functional grammar of Finnish. Ph.D. thesis. Macquarie University, Sydney, Australia. Pdf-tiedostona osoitteessa http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1996: Process types in Finnish: Implicate order, covert categories, and prototypes. – Ruqaiya Hasan, David Butt & Carmel Cloran (toim.), *Functional descriptions: Language form and linguistic theory* s. 237–263. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001: Teaching translation. – Erich Steiner & Colin Yallop (toim.), *Exploring translation and multilingual text production: Beyond content* s. 249–276. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2005: Referoinnista projektoon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA – MÄNTYNEN, ANNE 2006: Johdanto. – Mäntynen ym. (toim.) s. 9–41.
- SHORT, DAVID 1992: Czech and Slovak. – *International encyclopedia of linguistics*. Volume 1. Oxford: Oxford University Press.

▷

- TABOADA, MAITE – MANN, WILLIAM C. 2006: Rhetorical structure theory: Looking back and moving ahead. – *Discourse Studies* 8 (3) s. 423–459.
- TAINIO, LIISA (toim.) 1997: *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- TAMMI, PEKKA 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 1982: Makrotematikka asiategstin arviointikriteerinä. – J. Tommola & R. Ruusuvaori (toim.), *Näkökulmia kirjoitettuun kieleen*. Suomen soveltavan kieliteiteen yhdistyksen (AFiNLA) julkaisuja 33: 47–68. Turku.
- WALS 2005 = *The World Atlas of Language Structures*. Toim. Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew – Gil, David – Comrie, Bernard. Oxford: Oxford University Press.
- VENTOLA, EIJA – MAURANEN, ANNA 1990: *Tutkijat ja englanniksi kirjoittaminen*. Helsinki: Yliopistopaino.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish: Its syntax and discourse functions*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIRTANEN, MIKKO 2007: Kiellosta ja sen käytöstä eräissä kriittikiteksteissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

THE TEXTUAL ORGANISATION OF CLAUSES

This article is primarily concerned with the thematic (theme–rheme) organisation of clauses in written Finnish texts, but it also discusses the information value of clause constituents (what is treated as given and what is treated as new). It is assumed that theme and rheme in Finnish are distinct from given and new, although they are often conflated. The theoretical basis for the study is from the European functionalist tradition, as developed by such scholars as Firbas, Daneš and Halliday. The focus is on written language, as the analysis of textual organisation is particularly relevant for applications of linguistics, for example in the teaching of writing skills. The data (texts and text extracts) for the study comes from a variety of written sources including newspapers, novels and the Internet, and the argumentation in the study is based on these authentic examples and the unfolding of the text.

In the analysis of information value, given items (any segment of a text) are defined as those that are retrievable or recoverable from something that was stated earlier in a text, for example, pronouns and other pro-forms that refer anaphorically to an item (or a segment of text) mentioned earlier in the text. The analysis of partially given items (Prince's 1981 »inferred») is based on semantic relations between elements in a text. For example, mention of a kitchen is partially given if an apartment was mentioned earlier in the text, as apartment and kitchen are in a meronymic relation with each other. New items are not recoverable.

The organisation of the clause in terms of theme and rheme is regarded as one perspective on grammatical organisation, on par with the traditional

organisation of the clause into subject and predicate. Thus the characterisation of theme as »that with which the clause is concerned» (or »is about») is not simply a statement about the topic or the subject matter of the clause. Given a clause such as *Pankit ovat vappuaattona auki normaalin maanantain tapaan* 'Banks are on the day before Labour Day open as on a normal Monday', one could argue about whether the topic is banks, Labour Day, or ordinary Mondays. Since theme is concerned with the textual organisation of the clause, it must also be coupled with (a) the rheme (what is said about the theme) and (b) thematic progression in texts. Along lines suggested by other Finnish studies, the study demonstrates how the theme (the theme proper or, in Hallidayan terms, the topical theme) is realized by the experiential constituent preceding the finite verb: *Siviilivihkimistä olivat todistamassa presidentin tytär Anna Halonen ja valiokuntaneuvoksen poika Esko Arajärvi* 'The civil marriage was witnessed by the president's daughter Anna Halonen and by the Doctor Arajärvi's son Esko Arajärvi'. In this example, the verb in the active voice in Finnish, and the object in clause-initial position realizes the theme.

It is argued in the article, however, that preverbal position is only one realization of theme in Finnish: it applies to neutral declarative clauses in which the verb is in the 3rd person. In clauses where there is a first or second person verb, the theme is realized morphologically through the verb ending (*Olen 42-vuotias lakimies ja yrittäjä* '[I] am a 42-year old lawyer and businessman'), and it is realized as a separate pronoun only if it is marked (*Sittenhän minäkin puhuin ruotsia* 'then I too spoke in Swedish'). The theme follows the verb in (inter alia) interrogative clauses (*Olivatko ne pelkästään keisari Caligulan ylellisiä huvipursia vai suunnitellun suur-laivaston lippulaivoja?* 'Were they merely the luxurious yachts of Emperor Caligula or the flagships of a planned fleet?') and in rhetorically marked clauses, for example, in so-called reactive clauses (*Olihan Istanmäki kirjoittanut ennenkin* [had+particle *Istanmäki* written before] 'Istanmäki had written before (after all)').

The article also includes a preliminary discussion of the theme in clauses in which the theme is ellipted and of theme–rheme organisation in clause complexes. ■

Kirjoittajan osoite (address):
 Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos
 PL 3 (Fabianinkatu 33)
 00014 Helsingin yliopisto
 Sähköposti: *susanna.shore@helsinki.fi*